

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Praha, 2021

Nela Knotková

UNIVERZITA KARLOVA
Filozofická fakulta
Ústav řeckých a latinských studií

Diplomová práce

Nela Knotková

Postavení kataforických slov v latinské větě

The Position of Cataphoric Words in Latin Sentence

Praha, 2021

Mgr. Michal Ctibor, Ph.D.

Poděkování

Chtěla bych touto cestou vyjádřit obrovské díky svému vedoucímu práce, dr. Michalu Ctiborovi, za všechny jeho cenné rady a odborné připomínky, nejvíce ale za to, že mi skrze svou vlídnost a přátelskou podporu pomohl znovu najít ztracenou motivaci ke studiu.

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 1. 8. 2021

.....

Nela Knotková

Abstrakt:

Tato diplomová práce se věnuje problematice slovosledného postavení kataforických slov v latinské větě. V teoretické části jsou představeny vybrané studie Dirka Panhuise a Olgy Spevak, dvou badatelů zkoumajících latinský slovosled z komunikačního hlediska. Následuje obecná definice katafory a její zasazení do latinského větného kontextu. Kapitola 4 představuje statistickou analýzu postavení kataforik v latinské větě provedenou na základě excerptce z vybraných dopisů Seneky mladšího a dvou Ciceronových filozofických děl (*Laelius de amicitia* a 2. kniha *De officiis*). Ta potvrzuje předpoklad, že latinská kataforika se poměrně často vyskytují v iniciální větné pozici, což je v rozporu se závěry zmíněné Panhuisovy studie. Dílčí analýzy odhalují, jak se tendence k iniciálnímu či jinému postavení proměňuje v závislosti na konkrétním použitém kataforiku a typu postcedentu, na něž kataforikum odkazuje.

Abstract:

This thesis deals with the issue of positioning of cataphoric words in a Latin sentence. The theoretical part presents selected studies of Dirk Panhuis and Olga Spevak, two researchers examining the Latin word order from a communicative perspective. This is followed by a general definition of cataphora and its placement within the Latin syntactic context. Chapter 4 presents a statistical analysis of the position of cataphors in a Latin sentence based on excerpts from selected letters of Seneca the Younger and two of Cicero's philosophical works (*Laelius de amicitia* and the 2nd book of *De officiis*). The analysis confirms the assumption that Latin cataphors quite often occur in the initial sentence position, which contradicts the conclusions of the aforementioned Panhuis study. Individual analyses show how the tendency to occur in the initial or other position changes depending on the specific cataphor and the type of postcedent to which a cataphor refers.

Klíčová slova: Katafora, kataforikum, postcedent, slovosled, pořadí větných členů.

Key words: Cataphora, cataphor, postcedent, word order, constituent order.

Obsah

1. Úvod	9
2. Vybrané pohledy na slovosled v latině	11
2.1 Slovosled v latině z komunikační perspektivy – Dirk Panhuis	11
2.1.1 Panhuisův přístup – funkční větná perspektiva a komunikační dynamismus	11
2.1.2 Panhuisův výzkum a závěry	12
2.1.3 Limity Panhuisovy studie	14
2.2 Slovosled v latině z pohledu funkční gramatiky – Olga Spevak	16
2.2.1 Přístup Olgy Spevak – funkční gramatika a kontextová zapojenost	17
2.2.2 Výzkum Olgy Spevak a jeho závěry	19
3. Katafora	26
3.1 Obecná definice katafory	26
3.1.1 Katafora jakožto typ textové reference	26
3.1.2 Katafora ve vztahu k anafoře	29
3.1.3 Typy katafory	30
3.2 Katafora v latinské větě	32
3.2.1 Co může fungovat jako kataforické slovo?	32
3.2.2 Co může být postcedentem kataforického slova?	33
3.2.3 Čeho může být kataforické slovo součástí?	36
3.3 Katafora jako jev vzácný?	38
4. Analýza excerpovaných katafor	42
4.1 Metoda	42
4.1.1 Korpus textů a postup excerptce	42
4.1.2 Sledované proměnné	43
4.2 Katafora jako nositel informační salience	45
4.3 Pozice kataforik v závislosti na sledovaných proměnných	46
4.3.1 Postavení kataforik – přehled	46
4.3.2 Postavení podle typu propozice, jíž je kataforikum součástí	48
4.3.3 Postavení podle autorů a typu textů	52
4.3.4 Postavení podle konkrétních kataforik	53

4.3.5 Postavení podle typu postcedentu	57
4.4 Analýza vybraných pozic	63
4.4.1 První pozice	63
4.4.2 Druhá/třetí pozice	70
4.4.3 Pozice před slovesem	71
4.4.4 Pozice po slovese	73
4.4.5 Pozici nelze určit a jiná pozice	73
4.5 Postavení kataforika a jeho postcedentu v podobě vztažné věty	75
4.5.1 Charakteristika vztažných vět	75
4.5.2 Vzájemné postavení kataforika a postcedentu	76
4.5.3 Prvky oddělující kataforikum od postcedentní vztažné věty	78
5. Závěr	81
6. Seznam použité literatury	84

"The suspense is killing me," said Arthur testily.

Stress and nervous tension are now serious social problems in all parts of the Galaxy, and it is in order that this situation should not in any way be exacerbated that the following facts will now be revealed in advance.

Douglas Adams, *The Hitchhiker's Guide to the Galaxy*

1. Úvod

Katafora jako typ kontextového odkazování nepatří ani v obecné lingvistice k příliš důkladně zdokumentovaným jevům a nejinak je tomu i v lingvistice latinské. V obecných příručkách i latinských gramatikách je katafora často opomíjena a dostává se jí pouze letmé zmínky (což vyniká zejména ve srovnání s výrazně rozpracovanějšími oddíly o anafoře). Ačkoli se určitým aspektům katafory v latině některé odborné publikace věnují a jiné kataforu aspoň okrajově zmiňují, žádná práce se, pokud vím, systematicky nezabývá otázkou, kde stojí katafora v latinské větě. Právě větná pozice katafory je předmětem této diplomové práce.

Na základě četby latinských textů jsem nabyla dojmu, že v porovnání s některými současnými živými jazyky včetně češtiny se kataforická slova v latině častěji objevují v iniciální větné pozici. Ta je napříč jazyky typická spíše pro anafoxy, což může komplikovat interpretaci těchto výrazů i jejich správný překlad do moderních jazyků (vzhledem k tomu, že anafoxy a katafoxy se realizují víceméně podobným souborem lexikálních prostředků, interpret může být z jiného jazyka zvyklý rozhodovat o kataforické či anaforické interpretaci prostředku i na základě slovosledu).¹ **Tato práce si klade za cíl prověřit pravdivost předpokladu časté iniciální pozice kataforik v latině, obecněji popsat jejich slovosledné postavení na základě excerptce z vybraných latinských textů a pokud možno stanovit tendence, které se v jejich umístění projevují.**

Práce obsahuje kromě úvodu a závěru tři kapitoly. První z nich, tedy **kapitola č. 2**, má za cíl představit dva vybrané pohledy na latinský slovosled. Oba přístupy akcentují vlivy pragmatických faktorů a informační struktury výpovědi na postavení prvků v latinské větě. V prvním případě se jedná o komunikační perspektivu inspirovanou aktuálním členěním větným a komunikačním dynamismem, kterou uplatňuje ve své práci z roku 1982 Dirk Panhuis. Druhý pohled na pořadí větných členů v latině aplikuje ve své práci z roku 2010 Olga

---

¹ Existence tohoto problému je zřejmá např. z článku Kláry Žytkové (2020: 51), kde autorka komentuje případ nejasného iniciálního *ideo* a přiklání se k jeho anaforické interpretaci: „V tomto případě se jako v jediném objevuje *ideo*; domnívám se však, že spíše odkazuje k předchozímu kontextu, ze kterého se vyvozuje logický závěr, než že by bylo korelativem ke *quoniam*.“

Spevak, která vychází z přístupu funkční gramatiky a kombinuje ho s konceptem kontextové zapojenosti. Oba badatelé volí metodu založenou na zkoumání pořadí slovesa a jeho argumentů na korpusu excerpt obsahujících totéž sloveso, případně různá slovesa s tímž počtem obligatorních doplňků.

Kapitola 3 je zaměřena na popis katafory jako textového jevu. Její první část prezentuje fenomén katafory z obecného hlediska a definuje, jaké místo zaujímá katafora v rámci textové i situační reference, jaký je její vztah k anafoře a jaké typy katafor lze rozlišovat. Druhá část je pak věnována katafoře v latině a její definici na základě různých aspektů jazykového kontextu, v němž se kataforika objevují. Závěrečná část kapitoly je věnována četnosti katafory v latinském textu.

Kapitola 4 tvoří vlastní jádro práce a je věnována zkoumání postavení kataforických slov v latinské větě. Toto zkoumání je založeno na analýze excerpte získané z korpusu vybraných textů M. Tullia Cicerona a Seneky mladšího. Zvolený korpus a postup práce s ním jsou popsány na počátku kapitoly. Na rozdíl od Panhuisse a Spevak přistupují k pořadí prvků v latinské větě z perspektivy konkrétního jevu, jehož pořadí v rámci nadřazené propozice zkoumám ve všech jeho výskytech bez omezení např. na konkrétní typy sloves. V první části kapitoly jsou formou tabulek a komentáře k nim prezentována statistická data získaná z excerptovaných textů a jejich variace v závislosti na zkoumaných proměnných. Druhá část je věnována bližšímu popisu vybraných pozic, v nichž se kataforika v excerptovaných pramenech objevovala. Poslední úsek kapitoly je zaměřen na analýzu postavení kataforik odkazujících na vedlejší věty vztahné, která byla z předešlého rozboru vyčleněna.

V práci jsou využity latinské příklady pocházející převážně z excerptovaného korpusu textů, na několika místech je však doplňuji ilustrativními větami i z jiných pramenů. Uvedené příklady pocházejí z edic textů z řady *Loeb Classical Library*, z nichž byla provedena excerptce. Na primární prameny je v celé práci odkazováno pomocí zkratk uvedených v *Thesauru linguae Latinae*.

2. Vybrané pohledy na slovosled v latině

2.1 Slovosled v latině z komunikační perspektivy – Dirk Panhuis

2.1.1 Panhuisův přístup – funkční větná perspektiva a komunikační dynamismus

Belgický lingvista Dirk Panhuis se latinským slovosledem důkladněji zabýval ve své práci *The Communicative Perspective in the Sentence: A Study of Latin Word Order* (1982). Jak již sám název napovídá, Panhuis v této studii nahlíží na pořadí prvků ve větě z komunikačního hlediska, tedy optikou toho, jakou komunikační funkci plní daný prvek ve výpovědi, jíž je součástí, a jak a do jaké míry je zapojen do širšího kontextu výpovědi.

Panhuis se ve svém přístupu otevřeně inspiruje Pražským lingvistickým kroužkem a jeho konceptem funkční větné perspektivy. Tento koncept byl formulován Vilémem Mathesiem a rozpracován především českým lingvistou Janem Firbasem, který jej rozšířil o koncept komunikačního dynamismu.²

---

² Podle Mathesia s Firbasem se komunikace, tedy postupný přenos informací od mluvčího k adresátovi realizuje pomocí výpovědí (tedy věty vyprodukované v konkrétní komunikační situaci), jejichž obsah lze z komunikačního hlediska rozdělit na téma a réma, přičemž téma lze charakterizovat jako tu část výpovědi, o které se něco říká, réma pak jako to, co se říká o tématu. I když to tak neplatí vždy, z hlediska kontextového zapojení se v tématu často vyskytují jazykové prvky, jejichž referenty je adresát schopen identifikovat, ať už na základě aktuální situace, jazykového kontextu či sdílených encyklopedických znalostí. Funkcí tématu totiž není primárně přinášet novou informaci, nýbrž zajišťovat textovou koherenci a sémantickou kontinuitu v rámci textu. Oproti tomu réma je nositelem nové informace a jeho funkcí je tak posouvat text kupředu. Obsahuje obvykle prvky zcela nové, či přinejmenším kontextově nezapojené, které přispívají k přenosu informace. Slovesné prvky se někdy také označují za tranzit, tedy přechodový prvek mezi tématem a rématem. Jelikož výpovědi mohou být obsáhlé a pouhé binární rozdělení na téma a réma nemusí být dostatečné, přináší do něj komunikační dynamismus rozrůznění v podobě skalárnosti, která umožňuje jednotlivé prvky tematických a rematických částí výpovědi z hlediska informačního přínosu dále hierarchizovat a označit v jejich rámci vlastní téma, tedy prvek „nejtematičtější“, a vlastní réma neboli prvek s nejvyšší informační hodnotou. V češtině jakožto jazyce s rozvinutou jmennou flexí a s tzv. volným, tedy syntaktickými faktory nepříliš svázaným slovosledem, má funkční větná perspektiva na pořadí prvků ve výpovědi zásadní vliv. Mluvčí tak dle svého záměru volí buď slovosled objektivní, tedy téma a po něm následující réma, nebo subjektivní/emotivní, kdy réma tématu předchází. Jelikož latina je také považována za jazyk s tzv. volným slovosledem, předpokládá Panhuis, že právě funkční větná perspektiva může hrát v popisu latinského slovosledu významnou roli.

Co se terminologie týče, Panhuis pracuje s termíny téma a réma, aniž by je pro účely své práce explicitně vymezil; z jeho rozboru je však zřejmé, že navazuje na Firbasovu definici tématu jakožto části výpovědi s nízkým komunikačním dynamismem, v jejímž rámci lze prvek s nejnižším komunikačním dynamismem označit za vlastní téma (theme proper, zkráceně Tp). Analogicky réma pojímá jako část výpovědi s vysokým komunikačním dynamismem, v jehož rámci lze prvek s nejvyšší hodnotou komunikačního dynamismu označit za vlastní réma (rheme proper, zkráceně Rp).³

2.1.2 Panhuisův výzkum a závěry

Jádrem Panhuisova výzkumu jsou především analýzy excerptce dvou různých autorů, z nichž prvním je Plautus. Panhuis jeho komedie volí proto, že podle něj do jisté míry zachycují každodenní jazyk,⁴ tudíž obsahují poměrně málo rétorických figur, které by mohly výsledný slovosled ovlivňovat.⁵

Panhuis používá pro označení jazyka Plautových komedií termín „Colloquial Latin“, který pro účely této práce překládám do češtiny neutrálním kalkem „kolokviální latina“. Na problematičnost samotného termínu „colloquial“ (tedy „hovorový“) poukazuje např. Eleanor Dickey v úvodu ke sborníku *Colloquial and Literary Latin* (2010).⁶ Ačkoli Plautův jazyk hovorovou latinu do určité míry odráží,⁷ nejedná se o hovorový jazyk jako takový, nýbrž o jeho literární stylizaci. Plautovy hry v sobě navíc obsahují různé žánry, jejichž jazykové vlastnosti se mohou vzájemně výrazně lišit.⁸

---

³ Viz Firbas (1992: 73) a (1992: 81).

⁴ Panhuis (1982: 5): Plautus, because he writes for a general popular audience in a language that, in spite of verse-form sounds like everyday speech.“

⁵ Panhuis (1982: 5): „Although their (= of Plautus and Caesar) works definitely have literary qualities, they do not indulge in belletrical ornamentation.“

⁶ Dickey (2010: 3): „‘Literary’ is a famously contested term, and ‘colloquial’ is no less fraught with difficulties. Not only is it’s precise meaning unclear, but it is laden with value judgements.“

⁷ De Melo navíc ve svých pracích o Plautově jazyce ukazuje, že mnohé Plautovy výrazy, které se tradičně za kolokvialismy považují, mohou být stejně tak dobře interpretovány jako bezpříznakové či pocházet z jiné než hovorové vrstvy jazyka. Stanovení rozsahu užití hovorového jazyka u Plauta je tedy problematické. Viz de Melo (2010: 71–99) a (2011: 321–343).

⁸ Viz de Melo (2011: 322).

Pro účely své analýzy Panhuis z Plauta excerpuje 17 pasáží obsahujících v nejrůznějších formách konstrukce „někdo někomu dává peníze“ či „někdo od někoho dostává peníze“. V těchto pasážích pak pomocí komunikační perspektivy a kontextového zapojení prvků vysvětluje jak pořadí ze syntaktického hlediska povinných konstituentů konstrukcí, tak i některých dalších, tzv. okrajových členů, pokud se v té či oné větě vyskytují.⁹

Panhuis na základě výzkumu Plautova jazyka dochází k závěru, že funkční větná perspektiva hraje pro slovosled kolokviální latiny klíčovou roli.¹⁰ Kolokviální latina kopíruje schémata formulovaná pro češtinu, tedy pořadí T – R v objektivním, ne-emotivním slovosledu, a převrácené pořadí R – T pro slovosled emotivní.¹¹ Sloveso z těchto schémat Panhuis nevyjímá: v kolokviální latině podle něj pozici slovesa určuje jeho komunikační dynamismus (na rozdíl od klasické literární konvence, o které bude řeč v následujícím úseku).

V kapitole VI Panhuis skrze komunikační perspektivu popisuje slovosled klasické latinské prózy, a to na základě Caesarových *Zápisů o válce galské*. Právě Caesara považuje Panhuis za ideálního zástupce klasické latiny v tom, že důsledně dodržuje klasickou literární konvenci, podle níž má sloveso stát na finální pozici věty.¹² Zároveň do Caesarova slovosledu (podobně jako u Plauta) dle Panhuisse tolik nevstupují dodatečné stylistické faktory, protože si jeho věčný styl příliš nepotrpí na rétorické figury.¹³

Ze *Zápisů o válce galské* vybírá Panhuis celkem 57 oznamovacích vět se slovesem v aktivu, které obsahují v různých obměnách konstrukci *aliquis legatos ad aliquem mittit*, a zkoumá a porovnává v každém jejím výskytu konkrétní pořadí jednotlivých prvků této konstrukce i věty celkově, a to jak v závislosti na syntaxi a sémantice, tak především v závislosti na kontextu. Jelikož pozici slovesa u Caesara považuje na základě zmíněné literární

⁹ Srov. Panhuis (1982: 32).

¹⁰ Panhuis (1982:54): „The seventeen passages investigated so far show that communicative word order is not an exceptional, artistic phenomenon that consists in the occasional highlighting of an important notion [...], but that it is a basic phenomenon in (at least) Colloquial Latin.“, a tamtéž: „Indeed, the FSP is the determining principle of word order [...]“

¹¹ Srov. Panhuis (1982: 54).

¹² Panhuis (1982: 5): „Caesar is preferred over other classical authors, not only because he has less belletristic ambitions, but also because in his work the percentage of clause-final verbs is higher than in any other classical author.“

¹³ Viz poznámka č. 5.

konvence za fixně finální bez ohledu na komunikační dynamismus,¹⁴ predikuje Panhuis, že pro klasickou latinu obecně neplatí schéma T – V – R, nýbrž schéma T – R – V.¹⁵ Téma a réma sloveso nutně předchází, a to v pořadí Tp (vlastní téma) – T – R – Rp (vlastní réma) – V. Nejrematičtější pozicí je tedy dle Panhuisse pozice bezprostředně před slovesem. Tento slovosled, tedy ne-emotivní slovosled se slovesem na bezpříznakové finální pozici, označuje Panhuis za „normální“ slovosled klasické latiny.¹⁶

Kromě „normálního“ slovosledu popisuje Panhuis ještě tři další, méně častá schémata klasické latiny, a to T – R – V – Rp, R – T – V, a V (=R) – T. Schéma T – R – V – Rp je variantou „normálního“ slovosledu, to znamená, že je zachována bezpříznaková finální pozice slovesa a pořadí T – R, pouze vlastní réma sloveso nepředchází, nýbrž následuje. Panhuis říká, že toto schéma se uplatňuje zejména, pokud je vlastním rématem adverbialní (účelová) propozice (v opozici k adverbialnímu účelovému syntagmatu), a někdy i v případě, že vlastním rématem je syntagma nominální, tyto případy však podle Panhuisse vyžadují bližší zkoumání.¹⁷ Schéma R – T – V představuje emotivní slovosled, přičemž sloveso nadále zůstává v bezpříznakové finální pozici. Poslední variací je vzorec V (=R) – T, kdy se k emotivnímu slovosledu přidává příznakové řazení slovesa na iniciální pozici.¹⁸

2.1.3 Limity Panhuisovy studie

Ačkoli je Panhuis první, kdo se ve své práci snaží aplikovat komunikační perspektivu na latinský slovosled jako celek (a ne pouze na některý jeho aspekt),¹⁹ jeho studie má bezesporu své limity. Některých z nich si je vědom sám autor a vyjadřuje se k nim v doplňkové kapitole IV (*Colloquial Latin: Patterns, Problems, Prospects*) či v závěrečné kapitole VII (*Concluding remarks*).

¹⁴ Panhuis (1982: 118): „It is obvious that when the verb is almost always final, its position cannot at the same time be sensitive to the communicative perspective.“

¹⁵ Panhuis (1982: 121): „The order of the Classical Latin sentence is thus not S–O–V (as most traditional Latin grammars have it, nor T–R (as is the case for Colloquial Latin), but T–R, V.“

¹⁶ Srov. Panhuis (1982: 148–149).

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ Srov. Panhuis (1982: 2).

Panhuis se ve své šesté kapitole věnuje komunikační perspektivě v klasické latině, všechna zkoumaná excerpta z Caesara však obsahují zkoumanou konstrukci *aliquis legatos ad aliquem mittit* pouze ve větách oznamovacích a aktivních. Věnuje se tak komunikační perspektivě pouze určitého typu vět a nepopisuje, jak se komunikační perspektiva v latině projevuje v případě jiných než oznamovacích vět, popřípadě zda je jím predikované schéma T – R – V platné i pro věty se slovesy v pasivu.

Ve shrnutí téže kapitoly formuluje Panhuis jednotlivá výše popsaná schémata slovosledu, přičemž jiné varianty než ta, kterou označuje za „normální“, mají v excerptech jen velmi slabé zastoupení – např. pouhá 3 slovesa se vyskytují v mediální pozici a 2 v iniciální. Ačkoli jsou tedy tato okrajová schémata v Caesarově textu zastoupena, neposkytují statisticky dostatečný vzorek pro jejich bližší popsání, a to ani v případě T – R – V – Rp, pro které Panhuis na základě pouhých tří výskytů formuluje „pravidlo“.²⁰

I z výše zmíněných důvodů je volba Caesara jakožto „prototypického“ zástupce klasického autora velmi kontroverzní. Jak sám Panhuis zmiňuje, podíl finálních sloves je u tohoto autora vyšší než u kteréhokoli jiného klasického autora, a pro klasickou latinu formulované schéma T – R – V tak bude u zbytku autorů potřeba zpřesňovat.²¹

Nizozemský lingvista Harm Pinkster ve svém článku nazvaném *Evidence for SVO in Latin?* (1991) poukazuje na problematiku finální pozice slovesa jakožto „normy“: „[...] it is even difficult to conclude that Latin was a verb-final language at the classical period, let alone conclude that Latin at that period was an SOV language.“²² Variace je podle něj obrovská nejen mezi napříč autory, ale i v textech jednoho a téhož autora.²³

Zároveň Pinkster (1991: 77) nastiňuje také možné vysvětlení časté finální pozice slovesa v některých textech, především u Caesara, a to za pomoci hypotézy, že v případě slovesa a

²⁰ Panhuis (1982: 149): „The pattern T—R, V, Rp occurs when the rheme proper is an adverbial (purpose) clause instead of adverbial (purpose) phrase. Sometimes this pattern also occurs when a noun phrase is the rheme proper.“

²¹ Srov. Panhuis (1982: 151).

²² Pinkster (1991: 71).

²³ Pinkster (1991: 71): „What is most striking in these data is the enormous variation not only between authors, but even in one and the same author: in Cicero’s philosophical dialogue *De re publica* only 33 percent of the finite verbs are in final position.“

jeho předmětu je OV preferovaným pořadím. „[...] in case that OV order would be the expression both of the combination of an Object and a focal verb, and of a verb phrase consisting of Object and verb, behaving as a pragmatic unit. OV might thus cover Object + VERB and Object + Verb, as opposed to VO, which is only the expression of Verb + OBJECT (capitals indicating Focus).“ Pokud by toto tedy platilo, znamenalo by to nutně, že autoři užívající často kombinaci předmětu se slovesem, by díky tomu měli ve svých textech také vyšší zastoupení sloves ve finální pozici.²⁴

Je tedy zřejmé, že v klasické latině existuje z hlediska pozice slovesa větší variabilita, než jakou lze popsat pouhým pojmem literární konvence. Pokud je Caesar v této záležitosti spíše výjimkou, bylo by možná vhodnější zvolit ke zkoumání slovosledu jiného klasického autora, či poznatky z analýzy Caesara na jiném klasickém autorovi alespoň ověřit a porovnat je s nimi. Samotné Panhuisovo „klasické“ schéma slovosledu jako T – R – V tak platí pouze pro zlomek klasické literatury (konkrétně jediného autora) a otázkou zůstává, do jaké míry je aplikovatelné i na jiné autory tohoto období a zda v podrobnějším popisu klasického slovosledu nebude stát spíše na okraji.

2.2 Slovosled v latině z pohledu funkční gramatiky – Olga Spevak

Na výzkum lingvisty Dirka Panhuise, který jsem představila v předcházejícím úseku, do jisté míry navazuje také další monografie věnovaná latinskému slovosledu nazvaná *Constituent Order in Classical Latin Prose*.²⁵ Její autorka Olga Spevak, česká lingvistka a klasická filoložka působící ve Francii, v ní podobně jako Panhuis akcentuje vliv pragmatických faktorů na pořadí prvků v latinské větě, svůj výzkum však staví na odlišném teoretickém základě. V následující části ve stručnosti představím důležité poznatky jejího výzkumu, včetně metodologického přístupu, který v něm aplikuje.

---

²⁴ Pinkster (1991: 77).

²⁵ Spevak (2010).

2.2.1 Přístup Olgy Spevak – funkční gramatika a kontextová zapojenost

Ačkoli Spevak ve své studii také nahlíží na latinu z komunikačního hlediska, její přístup se na rozdíl od Panhuisse nezakládá na teorii funkční větné perspektivy a komunikačního dynamismu. **Právě aplikaci komunikačního dynamismu** (tedy předpoklad, že všem prvkům výpovědi lze přiřadit určitou hodnotu informativnosti na škále mezi vlastním tématem a vlastním rématem) **Spevak u Panhuisse kritizuje**. Není podle ní vhodné používat tento přístup na mrtvý jazyk, u něž není možná kontrola rodilým mluvčím, a hierarchizace informativnosti prvků tak zůstává pouhým dohadem badatele, který nelze ověřit.²⁶ Spevak ovšem, stejně jako Panhuis, klade velký důraz na kontextovou zapojenost prvků, kterou lze naopak z textu či komunikační situace stanovit poměrně objektivně.

Hlavním lingvistickým proudem, o nějž se ve své analýze Spevak opírá, je funkční gramatika.²⁷ Pracuje tedy především s pojmy *topic* a *focus*,²⁸ které se do jisté míry kryjí s definicí tématu a rématu z hlediska Pražské lingvistické školy. Topik a fokus představují základní pragmatické funkce,²⁹ které lze přiřadit prvkům výpovědi. Tyto pragmatické funkce se vztahují obvykle na omezený počet prvků a ve výpovědi se tak (na rozdíl od přístupu funkční větné perspektivy) mohou vyskytovat i prvky, které žádnou pragmatickou funkci nemají.

Funkční gramatika definuje topik obecně jako „to, o čem se mluví, o čem výpověď/text je“.³⁰ Topik se vyskytuje typicky v iniciální pozici a na jeho základě je konstruována výpověď. Je to dáno mimo jiné tím, že hlavními kandidáty na topik jsou především prvky kontextově zapojené, tedy adresátovi známé, ať už z jazykového kontextu, z komunikační situace či

²⁶ Viz Spevak (2010: 6), (2010: 31) a (2010: 283).

²⁷ Spevak ve své práci vychází z diskurzového pojetí funkční gramatiky formulovaného v publikaci Dik (1997a a 1997b). K tématu viz také NESČ (2016: 541–542).

²⁸ V textu dále používám počestěné ekvivalenty těchto termínů, tedy topik a fokus, včetně od nich odvozených adjektiv topikální a fokusový. Tyto výrazy přejímám z hesla Funkční gramatika v NESČ (2016: 541–542). Ve funkční gramatice se navíc s pojmem *theme* (téma) pracuje v jiném významu (viz pozn. 29), než jak ho pojímá funkční větná perspektiva, proto je vhodné se překladu pojmu *topic* jako *téma* vyhnout.

²⁹ Dalšími pragmatickými funkcemi, které Spevak (2010: 107–114) zmiňuje, jsou *theme* a *tail*. Jedná se o dislokace prvku do extrapredikativní pozice, v případě *theme* jde o dislokaci vlevo, v případě *tail* o dislokaci vpravo. Viz Dik (1997a: 157).

³⁰ Viz Spevak (2010: 56), Dik (1997a: 313–314), Huang (2012: 305).

extralingvistických znalostí sdílených mezi mluvčím a adresátem. Tyto prvky na základě principu hierarchizace *given > new*, podle kterého má výpověď tendenci postupovat od známých prvků k novým, obvykle předcházejí informativnější části výpovědi. Ve funkční gramatice se rozlišuje několik druhů topiku, Spevak pak ve své studii pracuje především s termíny *sentence topic* a *discourse topic*.³¹ *Sentence topic* je téma na úrovni jednotlivé výpovědi, tedy to, o čem se ve výpovědi mluví. Obvykle se jedná o entity či prvky vyjadřující prostorové či časové pozadí pro to, co bude řečeno. *Discourse topic* je téma na úrovni většího celku, sekvence výpovědi či celého textu, tedy to, o čem sekvence či text vypovídá. Při řazení prvků v počátečních pozicích výpovědi se *discourse topic* řadí až za *sentence topic*.³²

Pragmatická funkce fokus představuje nejdůležitější informaci výpovědi.³³ Hlavními kandidáty na tuto funkci jsou prvky nové, tedy kontextově nezapojené. Může se jednat o entity i děje, funkci fokus tak může plnit také sloveso. Na rozdíl od topiku jsou názory na vázanost fokusu na konkrétní pozici u badatelů různé, jak je patrné ze zde prezentovaných studií. Panhuis (1982) váže vlastní réma, které nejlépe odpovídá definici pragmatické funkce fokus, v kolokviální latině na finální pozici a v klasické latině na pozici preverbální. **Podle Spevaka (2010: 283) však fokus nelze definovat pozicí, jelikož může ve výpovědi zaujímat jak pozici finální, tak také interní.** Spevak k určení fokusu výpovědi systematicky aplikuje metodu stanovení implicitní (někdy v případě dialogických textů i explicitní) otázky, na kterou daná výpověď dává odpověď. Fokus mohou doprovázet rovněž určité formální známky důležitosti prvku, jako např. výčty či opakování. Strategie jako jsou kontrast či hyperbaton nominálního syntagmatu mohou také doprovázet fokus, zároveň však mohou doprovázet i topik, přesněji tedy lze říct, že doprovázejí prvky s pragmatickou funkcí.³⁴ Speciálním typem kontrastivního fokusu je tzv. *verum focus*, tedy fokus zaměřený na děj, který má potvrdit jeho pravdivost (skutečně se tak děje/stalo/stane).³⁵ Sloveso nesoucí funkci *verum focus* zaujímá vzhledem ke svému kontrastivnímu charakteru iniciální pozici. Mluvčí má také možnost

³¹ Viz např. Huang (2012: 305).

³² Spevak (2010: 65).

³³ Dik (1997: 326).

³⁴ Spevak (2010: 45) a (2010: 280).

³⁵ Spevak (2010: 46).

předsadit fokus před topik na základě strategie, kterou Spevak (2010: 41) nazývá *focus first*. Jedná se o strategii podobnou Panhuisovu pojetí emotivního slovosledu R – T.

2.2.2 Výzkum Olgy Spevak a jeho závěry

Spevak zkoumá ve své studii pořadí prvků výpovědi zvláště pro věty oznamovací, rozkazovací a tázací. Hlavní poznatky vyplývající z jejího výzkumu oznamovacích a rozkazovacích vět ve stručnosti shrnu v následující části. Analýza tázacích vět zde nebude dále prezentována, jelikož kataforická slova se v otázkách objevují vzácně³⁶ a výzkum slovosledu tázacích vět tak není pro mou analýzu postavení kataforických slov v latinské větě podstatný.

2.2.2.1 Oznamovací věty

Ve své analýze slovosledu oznamovacích vět se Spevak podobně jako Panhuis opírá o valenci sloves a zkoumá pořadí slovesného tvaru vzhledem k jeho argumentům. K této analýze si postupně vybírá zástupce různých typů sloves – předně slovesa tranzitivní, intransitivní, trivalentní, sloveso *sum* – a zabývá se také slovosledem vět se slovesy v pasivu. U argumentů sloves obvykle zkoumá nejen jejich pozici, ale také jejich kontextovou zapojenost a v některých případech také sémantické faktory, jako např. životnost/neživotnost. Ačkoli statistiky excerpovaných sloves poukazují vždy na určitou více či méně převažující slovoslednou tendenci, relativní množství ostatních variant zůstává často příliš vysoké na to, aby bylo možné formulovat jasné pravidlo.

Ze statistiky³⁷ vyplývá, že tranzitivní slovesa preferují obvykle slovosled podmět (S) – přímý předmět (O) – sloveso (V). Spevak (2010: 125) dochází k zajímavému závěru, že mobilita přímého předmětu je závislá na jeho sémantických vlastnostech: neživotné předměty tvoří obvykle pragmatickou jednotku se slovesem a bezprostředně ho předcházejí, zatímco životné předměty vykazují mobilitu vyšší a mohou být od slovesa odděleny jinými prvky.

U trivalentních sloves, analyzovaných na příkladových slovesech *mitto*, *duco* a *do*, převažuje slovosled podmět (S) – přímý předmět (O) – nepřímý předmět (IO)/směrový výraz

---

³⁶ Viz pozn. 102.

³⁷ Viz Spevak (2010: 118).

(D) – sloveso (V), ale časté jsou i varianty S–IO–O–V/S–D–O–V.³⁸ Podle Spevak však tato varianta není pragmaticky podmíněna v tom smyslu, že by se fokusový prvek nacházel pravidelně v těsné blízkosti slovesa, jak to predikuje Panhuis.³⁹ Fokus je u trivalentních sloves často právě buď na O, nebo na IO/D, ty se však mohou objevovat v obou pozicích nezávisle na své pragmatické funkci. Ukazuje se tedy, že neplatí Panhuisova teze, že vlastní réma/fokus zaujímá v klasické latině preverbální pozici.

Slovesa v pasivu mají tendenci následovat podmět (S – V), ale pořadí V – S nastává také poměrně často (zhruba v jednom z pěti případů).⁴⁰ Zajímavé je použití analytických pasiv, která kromě různých pozic mohou navíc vykazovat diskontinuitu participiálního tvaru a tvaru pomocného slovesa. Spevak (2010: 156–157) dochází k závěru, že diskontinuita analytického tvaru slovesa je možná pouze za předpokladu, že sloveso nefunguje jako fokus. Fokusové sloveso zaujímá obvykle finální pozici (pohromadě v pořadí participium – pomocné sloveso).⁴¹

U slovesa *sum* je třeba rozlišovat jeho různé funkce: Pokud je jeho význam existenciální, subjekt ho obvykle následuje.⁴² V případě, že *sum* funguje jako spona a přísudek má nominální charakter (adjektivum či substantivum ve funkci doplňku), je pro něj častější vnitřní a finální pozice.⁴³ Nositelem fokusu je typicky doplňkové adjektivum/substantivum, a podmět (často kontextově zapojený) ho obvykle předchází.⁴⁴

2.2.2.2 Rozkazovací věty

Ve své analýze rozkazovacích vět se Spevak opírá o práci nizozemské lingvistky Rodie Risselady (1993) a na jejím základě rozlišuje různé druhy imperativů, pro které předpokládá

³⁸ Viz Spevak (2010: 133), (2010: 141–142).

³⁹ Spevak (2010: 144): „[...] we cannot say that the second argument necessarily precedes the third one. The contextual status permits us to identify contextually independent constituents that are the strongest candidates for Focus function. On the other hand, the pre-verbal position does not systematically receive Focus constituents.“

⁴⁰ Viz Spevak (2010: 146).

⁴¹ Spevak (2010: 156).

⁴² Viz Spevak (2010: 189).

⁴³ Viz Spevak (2010: 182) a (2010: 185).

⁴⁴ *Ibid.*

různé chování včetně slovosledu: imperativy direktivní a imperativy metadirektivní. Účelem direktivních imperativů je dosáhnout změny v chování adresáta, kdežto metadirektivní imperativy pouze doprovázejí jiný mluvní akt a fungují jako syntakticky nezávislá vsuvka. Spevak (2010: 208) analyzuje metadirektivní imperativy společně s imperativy sloves komunikace a percepce, které jsou na rozdíl od nich ve větě syntakticky zapojeny a obvykle řídí argumenty ve formě vedlejších vět. K těmto druhům imperativů Spevak (2010: 207) přidává ještě imperativy perifrastické užívané spolu s konjunktivní formou, jako jsou *cave*, *noli*, *vide* apod.

Z její analýzy vyplývá, že typickým slovosledem pro imperativy je (topik) – sloveso – fokus, přičemž fokusem může být i samo sloveso.⁴⁵ Věty s perifrastickými a metadirektivními imperativy neobsahují topikální prvky, a právě proto sloveso zaujímá iniciální pozici. Ve větách s direktivními imperativy, zejména u dějových sloves, se naopak s topikálními prvky často setkáme a ty v takovém případě sloveso logicky předcházejí.⁴⁶ Spevak tak potvrzuje a zpřesňuje Panhuisův názor,⁴⁷ že imperativ v latinské větě nezaujímá vždy iniciální pozici, a vyvrací tak toto obecné přesvědčení, které se v publikacích vyskytuje poměrně často.⁴⁸ Tendence k počátečnímu postavení slovesa v imperativu nicméně zůstává patrná.

2.2.2.3 Postavení kataforik

Ačkoli se Spevak ve své studii postavení kataforických slov systematicky nevěnuje, na několika místech se o nich v jednotlivostech zmiňuje a formuluje odpozorovaná tvrzení vzniklá jako vedlejší produkt její analýzy.

V kapitole o pragmatických funkcích provádí Spevak (2010: 73–92) analýzu anaforických ukazovacích zájmen a jejich pozici v závislosti na jejich pragmatické funkci. Závěrem této analýzy je, že anafora sama o sobě jakožto doklad kontextové zapojenosti není jasným

---

⁴⁵ Spevak (2010: 221–222).

⁴⁶ *Ibid.*

⁴⁷ Panhuis (1982: 68–72).

⁴⁸ Srov. Devine a Stephens (2006: 149): „Imperatives can have overt subjects, particularly when contrastive, and they can have preverbal complements and adjuncts [...]. However, subjects are typically null in imperative sentences (as they are in English) and verbs are often initial.“

indikátorem topiku,⁴⁹ za ukazatele přítomnosti/absence této pragmatické funkce považuje Spevak právě umístění zájmena, které je jejím důsledkem. Anaforické zájmeno stojící v iniciální pozici přejímá obvykle fokus předchozí výpovědi a má funkci topikální, kdežto anaforické zájmeno ve vnitřní pozici pouze přispívá ke koherenci textu tím, že odkazuje na adresátovi známý element, aniž by plnilo některou z pragmatických funkcí.⁵⁰ Spevak následně toto obecné tvrzení zpřesňuje a upozorňuje, že v tomto znění platí pouze pro zájmeno *is*. Zájmeno *hic* v interní pozici sice odkazuje na již známý prvek, v dané výpovědi ovšem plní často funkci fokusu, není tedy zcela bez pragmatické funkce, pouze neplní funkci topiku.⁵¹ Spevak (2010: 84) také ve svém pojednání cituje příklad, v němž *hic* nese funkci fokusu a stojí v interním postavení, neodkazuje však ke známému prvku, nýbrž k tomu, co bude v textu teprve následovat. Fokusové kataforické zájmeno *hic* tak podle ní na rozdíl od *hic* topikálního anaforického není omezeno na iniciální pozici.⁵²

Další zmínku o kataforických slovech a jejich pozici ve větě najdeme v kapitole o imperativech. Jak jsem už zmínila, Spevak analyzuje imperativy na základě jejich různých typů. V rámci své analýzy imperativů sloves komunikace Spevak (2010: 211) říká, že imperativy určené k získání odpovědi od adresáta mohou řídit různé argumenty – přímý předmět, nepřímou otázku nebo infinitivní propozici –, a právě ty jsou obvykle nositeli fokusu. Spevak zároveň uvádí, že zatímco rozvité přímé předměty imperativy většinou následují, kataforická zájmena obvykle zaujímají počáteční pozici.⁵³ V části o postavení imperativů dějových sloves pak dodává, že kromě topiku mohou v první pozici stát také kataforická zájmena, která předznamenávají obsah vedlejší věty na imperativu závislé.⁵⁴

V poslední kapitole své knihy se Spevak (2010: 223–281) věnuje postavení prvků na úrovni nominálního syntagmatu.⁵⁵ Jelikož mě v mé analýze zajímá především pořadí prvků na úrovni

⁴⁹ Spevak (2010: 76).

⁵⁰ Spevak (2010: 76–77).

⁵¹ Spevak (2010: 81).

⁵² Spevak (2010: 84): „In this case, *hic* has no summarizing function but is instead cataphoric, and functions as Focus, and so it is not confined to the sentence-initial position.“

⁵³ Spevak: (2010: 211).

⁵⁴ Spevak (2010: 214).

⁵⁵ Téma nominálního syntagmatu a jeho jednotlivých prvků včetně jejich pořadí Olga Spevak rozpracovává ve

věty a jako jeden prvek pojmám nominální syntagma jako celek, nebudu se zde tímto tématem zabývat detailně. Spevak (2010: 280–281) na základě výzkumu dochází k závěru, že nominální syntagmata plnící pragmatickou funkci jsou stavěna jinak než jejich protějšky, které ve výpovědi žádnou z pragmatických funkcí neplní. Nominální syntagmata ve funkci topiku či fokusu mohou například vykazovat volitelnou diskontinuitu v podobě hyperbata způsobeného cizím elementem. Ačkoli v neutrálním kontextu existuje pro determinanty tendence své řídící substantivum předcházet a pro adjektiva ho následovat, fokusový prvek může obsahovat jak adjektivum v antepozici (aniž by bylo nutně kontrastní či emfatické), tak determinant v postpozici. Jedním z případů postpozičních determinantů je právě kataforický ukazovací determinant *hic*.⁵⁶

2.2.2.4 Slovosledná omezení – vázanost na určitou pozici

Ačkoli většina prvků v latinské větě se může objevovat na různých pozicích, existují slova, která podléhají přísnějším pravidlům a jsou ve své větě či syntagmatu vázána na konkrétní místo. Postavení těchto slov je tedy dáno a nepodléhá takovým faktorům, jako je např. distribuce informací ve větě z hlediska jejich kontextové zapojenosti. V následujícím úseku taková slovosledná omezení ve stručnosti popíšu. Ve svém popisu se budu opírat především o 1. kapitulu monografie Olgy Spevak (2010: 13–26), která tato omezení shrnuje podrobněji.

V první větné pozici se zpravidla vyskytují souřadící a podřadící spojky, tázací slova a některé konektory. Souřadící spojky *et*, *atque*, *ac*, *neque*, *nec*, *aut*, *vel*, *seu*, *sed* se obvykle objevují na prvním místě ve větě či obecně před členem, který připojují, pokud se nejedná o propozici, ale syntagma.⁵⁷ Konektory *nam* a *itaque* se objevují v klasické latině výhradně v iniciální větné pozici a předcházejí tak povinně i případné podřadící spojky a tázací slova.⁵⁸ Navazovací anaforické vztažné zájmeno *qui* stojí rovněž vždy na prvním místě a má přednost před případnými dalšími kandidáty na první pozici.⁵⁹

---

své pozdější publikaci *The Noun Phrase in Classical Latin Prose* (2014) a v mnohém na svou analýzu z roku 2010 navazuje.

⁵⁶ Viz Spevak (2010: 240–241) a (2010: 260).

⁵⁷ Spevak (2010: 13).

⁵⁸ *Ibid.*

⁵⁹ *Ibid.*

Podřadící spojky obvykle zaujímají první místo v propozici, kterou uvozují. Funguje to tak především u vztažných zájmen a spojek uvozujících obsahové a účelové věty. Spojky časové (*cum, dum, ubi*), příčinné (*quia, quoniam*) a podmínkové (*si*) mohou přenechat iniciální pozici jinému prvku, obvykle anaforickému zájmenu, nominálnímu syntagmatu obsahujícímu anaforický determinant, topikálnímu prvku, či dokonce prvku fokusovému či kontrastivnímu.⁶⁰

Tázací slova a tázací částice (*num, nonne*) tázací větu obvykle uvozují, ale mohou je předcházet souřadící spojky (*et, sed*) či iniciální konektory (*nam, itaque*), v některých případech také topikální prvky.⁶¹

Druhá větná pozice je povinná pro konektory *enim, autem* a *vero*. Spevak (2010: 16) je označuje za nevázaná enklitika („non-bound enclitics“), tedy slova, která vyžadují pozici za prvním plným autonomním slovem ve větě a zároveň zachovávají vlastní přízvuk. Mezi plná autonomní slova, která je mohou na první pozici předcházet, patří také *non, neque, si, etsi, ut, cum, ubi*, zájmena a sloveso *esse* ve všech funkcích.⁶² Naopak mezi ně nepatří jednoslabičné nebo dvojslabičné předložky, v takových případech větná enklitika následují až první autonomní slovo předložkového syntagmatu.⁶³

Kromě prvků zaujímajících fixní či preferovanou pozici ve větě se Spevak (2010: 17–19) zabývá také prvky vyžadujícími specifickou pozici uvnitř syntagmatu. Mezi taková slova patří např. vázaná enklitika („bound enclitics“, tedy enklitika fonologicky závislá na hostitelském výrazu)⁶⁴ *-que, -ve* a *-ne* nebo postpozice *gratia, causa* a *tenus*. Latinské předložky sice preferují antepozici, ale jsou v rámci syntagmatu pohyblivější, o čemž svědčí mimo jiné poměrně početné případy umístění předložky do vnitřní pozice mezi adjektivum a substantivum.

Latina disponuje také rozličnými vytýkacími částicemi, jako jsou např. antepoziční *etiam, vel, iam, solum, modo*, postpoziční *quidem* a *quoque* či nespojitě *ne... quidem*. Většina těchto

⁶⁰ Spevak (2010: 14).

⁶¹ Spevak (2010: 15).

⁶² Spevak (2010: 16).

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Spevak (2010: 17).

částic se může vztahovat buď na určitý člen, nebo na celou větu.⁶⁵ V prvním případě mohou stát na rozličných pozicích ve větě v závislosti na daném členu, ke kterému se váží.⁶⁶ Modifikují-li tyto částice celou větu, stojí obvykle v iniciální pozici.⁶⁷

Do slovosledu věty se kromě výše popsaných omezení může promítnout také určité formální rozvolnění v podobě hyperbata neboli rozdělení prvků tvořících dohromady jednu syntagmatickou jednotku. Spevak (2010: 26) rozlišuje 3 typy hyperbat: diskontinuitu povinnou, způsobenou enklitiky a postpozičními částicemi, diskontinuitu volitelnou, způsobenou cizím prvkem, a diskontinuitu v rámci nominálního syntagmatu způsobenou neshodným přívlastkem v podobě genitivu či předložkového syntagmatu.

---

⁶⁵ Spevak (2010: 20).

⁶⁶ *Ibid.*

⁶⁷ Spevak (2010: 21).

3. Katafora

3.1 Obecná definice katafory

Katafora je typem textového vztahu mezi dvěma jazykovými výrazy, kdy jeden odkazuje k objektu mimojazykové reality prostřednictvím toho druhého.⁶⁸ Označení katafora má svůj původ v řečtině, a to ve slovech *kata* („směrem dolů“) a *feroin* („nést“). Z této etymologie je patrné, že se jedná o textový jev, který směřuje pozornost adresáta k tomu, co se v textu nachází „níže“. Tato prostorová metafora vychází z představy textu v jeho zapsané formě, tedy z textu jakožto sledu na sebe navazujících řádků, které postupují směrem dolů. Kataforický vztah však není na psaný text nikterak omezen a setkat se s ním můžeme stejně tak dobře v textu mluveném. Jedná se tedy obecně o vztah jazykového výrazu k tomu, co v textu následuje.

3.1.1 Katafora jakožto typ textové reference

Referent deiktického výrazu, tedy to, k čemu tento výraz odkazuje, se může nacházet buď přímo v textu, tedy v jazykovém kontextu výrazu, nebo naopak mimo text, v aktuální komunikační situaci. Pokud deiktický výraz obsažený ve výpovědi odkazuje k aktuální komunikační situaci, v níž je tato výpověď pronesena, nazýváme ho výrazem exoforickým, tedy takovým, který čerpá svou referenci mimo jazykový kontext výpovědi. Příkladem exoforického výrazu může být třeba ukazovací zájmeno/determinant *hic* v následujících textech:

- (1) *Sceledrus: Haec mulier, quae hinc exit modo, estne erilis concubina Philocomasium, an non est ea?* (Plaut. *mil.* 416–7)
- (2) *Nihilne te nocturnum praesidium Palati, nihil urbis vigiliae, nihil timor populi, nihil concursus bonorum omnium, nihil hic munitissimus habendi senatus locus, nihil horum ora voltusque moverunt?* (Cic. *Catil.* 1,1)

⁶⁸ Viz Loucká (2005: 25).

V prvním případě se otrok Sceledrus, pověřen od svého pána hlídáním unesené dívky Philocomasium, obrací na jiného otroka, aby si ověřil, jestli žena, kterou vidí volně se pohybovat před sousedním domem, není náhodou právě jeho svěřenkyně. V druhém příkladě Cicero při zasedání senátu přímo konfrontuje přítomného Catilinu a rozhořčuje se nad jeho opovážlivostí, že navzdory všemu, nač Cicero poukazuje a co je zapříčiněno jeho osobou, do senátu přišel. Exoforická demonstrativa bývají zároveň často podpořena gestem mluvčího ukazujícím přímo k jejich referentům v mimojazykové realitě (tedy k ženě a domu v případě Plauta, k chrámu a senátorům v případě Cicerona).

Naproti tomu výraz, který svou referenci čerpá z jazykového kontextu výpovědi, označujeme za výraz endoforický. Endofora⁶⁹ (neboli textový odkaz) je tedy způsob odkazování deiktických výrazů na jiné jazykové výrazy uvnitř textu. Jedná se zároveň o jeden z prostředků zajišťujících textovou koherenci, tedy soudržnost textu na základě jeho vnitřní organizovanosti.

V rámci endofory se běžně rozlišují dva různé způsoby odkazování: anafora a katafora. Anaforický výraz je takový, který odkazuje k něčemu, co již bylo zmíněno v předcházejícím kontextu. Anaforikum tedy přejímá z kontextu známý prvek, pro nějž se v lingvistice užívá termín *antecedent*. Kataforický výraz⁷⁰ naopak odkazuje v textu dopředu a předjímá element, který se v textu teprve objeví. Tento element se obvykle označuje termínem *postcedent*.⁷¹

Příklady (3) a (4) ilustrují použití ukazovacího zájmena/determinantu *hic* v roli anaforického a kataforického výrazu:⁷²

⁶⁹ Někdy nazývaná také souhrnně anafora – viz Loucká (2005: 25), popřípadě diafora – viz např. Maillard (1974: 55–71).

⁷⁰ V této práci používám převážně termíny kataforické slovo nebo kataforikum. Například Pinkster (2021: 1143) používá kromě označení *cataphoric* také termín *preparative element/reference*.

⁷¹ Viz NESČ (2016: 2099). Výjimečné však není ani označení *antecedent*, které se však vzhledem ke své etymologii nezdá být příliš vhodné. Kęsik ve svých pracích o katafoře používá pro výraz, ke kterému kataforické slovo odkazuje, termín *subsequent*, tedy doslova „to, co následuje“. Viz Kęsik (1989: 36) a (2014: 576).

⁷² V příkladech užívám následujícího značení: anaforikum/kataforikum (případně celé nominální syntagma, jehož je anaforikum/kataforikum součástí) je vyznačeno tučným písmem, jeho antecedent/postcedent je vyznačen písmem podtrženým.

(3) *Ceterum obiecta sunt, quod coniugem principis devotionibus petivisset quodque parum coercitis per Calabriam servorum agminibus pacem Italiae turbaret. Ob haec mors indicta [...].* (Tac. ann. 12,65)

(4) *Verba eius **in hunc modum** fuere: „Non hic mihi primus erga populum Romanum fidei et constantiae dies [...]“* (Tac. ann. 1,58)

Zájmeno *hic* použité v prvním z příkladů odkazuje nazpět k proviněním Lepidy, dcery Antonie mladší, která Tacitus popisuje v předcházející větě. Ve druhém případě toto zájmeno/determinant ukazuje vpřed a jeho referentem je obsah řeči, kterou se mluvčí, v tomto případě Germán Segestes, chystá pronést.

PMČ (2008: 685) zmiňuje, že kromě výrazů anaforických a kataforických existují také výrazy, které v textu odkazují zároveň dopředu i dozadu, a pro ilustraci dodává následující příklad:

(5) *Ekologické iniciativy se postavily proti konání olympijských her v Berlíně. **A přece:** Olympijské hry mohly Berlínu přinést peníze tolik potřebné na jeho rekonstrukci po znovusjednocení.⁷³*

Podle PMČ je tedy výraz *a přece* právě tím výrazem, který odkazuje oběma směry. Dle mého názoru je volba tohoto příkladu problematická (samotnou existenci tohoto jevu však nezpochybňuji). Ačkoli *a přece* bezpochyby navazuje na předcházející výpověď a uvozuje výpověď novou, která informaci obsaženou v té první dále rozvíjí, domnívám se, že v tomto případě se nedá mluvit o odkazování ve smyslu anafory či katafory. *A přece* je přípustkový spojovací výraz, který upřesňuje sémantický vztah mezi výpověďmi (ze synchronního pohledu se navíc vůbec nejedná o výraz deiktický). Ačkoli tedy stejně jako výrazy anaforické či kataforické přispívá k sémantické koherenci textu, nenajdeme k výrazu *a přece* referent ani v předcházející, ani v následující výpovědi.

O výrazech, které mají referenční textový vztah zároveň ke kontextu předcházejícímu i následujícímu, pojednává také Kęsik (1989: 79–82), který je ve své práci označuje za **výrazy ana-kataforické** a pro jejich ilustraci uvádí následující příklad:

---

⁷³ Převzato z PMČ (2008: 685).

(6) [...] *vous voulez savoir pourquoi vous êtes condamné ? Je vais vous **le** dire.*

*C'est bien vous qui avez traité [...]*⁷⁴

(„Chcete vědět, proč jste byl odsouzen? Řeknu vám **to**. To vy jste jednal...“)

Francouzské osobní zájmeno *le* (česky „to“) je jednak koreferenční s podtrženou částí předcházející výpovědi („proč jste byl odsouzen“), a zároveň předjímá obsah výpovědi následující, tedy ono vysvětlení, proč se tak stalo.

Případy, kdy jeden a tentýž výraz plní zároveň funkci anaforickou i kataforickou, lze doložit také následujícím latinským příkladem vyňatým z korpusu textů, na nichž je postavena moje analýza:

(7) *Sic ignis non refert quam magnus sed quo incidat. Nam etiam maximum solida non receperunt; rursus arida et corripit facilia scintillam quoque fovent usque in incendium. Ita est, mi Lucili: ingentis irae exitus furor est, et ideo ira vitanda est non moderationis causa sed sanitatis. (Sen. ep. 18,15)*

Příslovce *ita* („tak“) v tomto příkladu jednak ukazuje dopředu k následující výpovědi o tom, že neuměřený hněv vyústí až v běsnění, zároveň však odkazuje také k předcházejícímu kontextu, v němž Seneca totéž vyobrazuje metaforicky za pomoci metafory ohně, kdy jiskra, která padne na suchý a hořlavý materiál, přerůstá až v požár.

3.1.2 Katafora ve vztahu k anafoře

Pro kataforu se v odborné literatuře užívá různých označení. Kromě termínu *katafora* se setkáváme také s označeními *zpětná anafora* (*backward anaphora*), *forward-looking anaphora*, *anticipatory anaphora* nebo *prospective anaphora*.⁷⁵ Huang (2012: 46) definuje kataforu jako typ anaforického vztahu, v němž se antecedent anaforického výrazu objevuje v textu až po anaforickém výrazu samotném. Z této definice i ze zmíněných alternativních označení katafory je patrné, že ke katafoře bývá mnohdy přistupováno jako k jakémusi zvláštnímu typu anafory. Podobný přístup najdeme například v práci Hallidaye a Hasan (1976: 14–19), kteří považují kataforu vzhledem k anafoře za tentýž jev, pouze převrácený.

---

⁷⁴ Převzato z Kęsik (1989: 79).

⁷⁵ Viz Huang (2012: 46), NESČ (2016: 2099).

Takovou teorii nazývá Kęsik „hypotézou převráceného vektoru“ (*hypothèse du vecteur inversé*)⁷⁶ a ve své práci *La cataphore* (1989) se vůči ní vymezuje. Kataforu podle něj nelze chápat jako inverzní anaforu, kdy pouze překlopíme směr reference, neboť kataforické odkazování vykazuje oproti tomu anaforickému vlastní specifika, a jejich vzájemný vztah tak není symetrický. Kęsik proto přichází s „hypotézou komplementarity na různých úrovních“ (*hypothèse de la complémentarité sur divers plans*),⁷⁷ která formuluje zvláštnosti toho či onoho způsobu odkazování. V rámci ní Kęsik (1989: 67–69) například uvádí, že typickým referentem anaforických slov jsou lidé (případně jiné pojmenované entity) a tato reference bývá nejčastěji vyjádřena osobními zájmeny. Oproti tomu kataforika signifikantně častěji odkazují na nepojmenované entity, stavy věcí, situace či tvrzení, a nejčastějším prostředkem kataforického odkazování jsou proto zájmena ukazovací a osobní v neutru.⁷⁸ Co se týče informační roviny, náleží anafora do oblasti známého, kontextově zapojeného, zatímco katafora je obvykle nositelem nové informace. S touto opozicí anafora-katafora z informačního hlediska se lze setkat také u Hallidaye a Hasan (1976: 68–70). Tyto odlišnosti dokládá Kęsik pomocí konkrétních příkladů ze své analýzy. Na základě jeho práce je zřejmé, že **katafora je svébytným fenoménem a nelze k ní přistupovat pouze jako k převrácenému druhu anafory.**

3.1.3 Typy katafory

Jelikož je katafora fenomén značně heterogenní, je možné kataforické odkazování vnitřně dále dělit na několik typů, z nichž se ty hlavní pokusím představit v tomto oddílu.

Halliday a Hasan (1976: 68) docházejí na základě srovnání různých příkladů katafory k nutnosti odlišit **kataforu strukturní** (*structural cataphora*) od **katafory kohezní** (*cohesive cataphora*). Strukturní katafora se podle nich vyznačuje syntaktickou závislostí mezi kataforikem a postcedentem, zatímco katafora kohezní takovou závislost postrádá a představuje tedy skutečnou referenci vpřed s funkcí formovat text.⁷⁹ Toto dělení přejímá ve

⁷⁶ Kęsik (2014: 567).

⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ Kęsik (1989: 68) upřesňuje, že toto platí pro tzv. kohezní kataforu. Viz oddíl 3.1.3.

⁷⁹ Halliday a Hasan (1976: 68): „[...] It (i.e. structural cataphora in *he who hesitates*) is simply a realization of a grammatical relationship within the nominal group and has no cohesive, text-forming function. Textual

své práci také Kęsik (1989: 37) a ve své definici katafory pro účely své analýzy považuje za pravou kataforu pouze tu kohezní.⁸⁰

Kohezní kataforu Kęsik (1989: 40–47) dále dělí podle různých kritérií. Na základě jednoho z nich, konkrétně podle rozsahu postcedentu, rozlišuje **kataforu segmentální** (*cataphore segmentale*) a **shrnující** (*cataphore résumptive*). Segmentální katafora je taková, která odkazuje pouze na jeden segment, jímž může být například nominální syntagma. Shrnující katafora pak předjímá celek většího rozsahu.

Dalším možným kritériem dělení je dosah katafory neboli prostor v textu, který katafora pokrývá. Podle něj můžeme rozlišit **kataforu v rámci věty** (*cataphore intraphrastique*) a **kataforu mezivětnou** (*cataphore transphrastique*).⁸¹ Kataforou v rámci věty se rozumí také katafora v rámci souvětí (fr. *phrase complexe*); naopak mezivětné katafory přesahují hranice souvětí, jehož jsou součástí. Příkladem intrafrastické katafory jsou také případy typu (8), které do své analýzy popsané v kapitole 4 nezahrnuji, a to především proto, že pokud je to možné, latina v nich podobně jako čeština preferuje nulovou kataforu nebo přesun plného vyjádření již do první části souvětí:⁸²

(8) *Quand il vient, Pierre me sourit toujours.*⁸³

(„Když ~~on~~ přichází, Pierre se na mě vždycky usmívá.“ > „Vždy, když Pierre přichází, usmívá se na mě.“)

Poslední způsob dělení katafor, který zde představím, rozlišuje kataforu v širším a v užším slova smyslu (*cataphore au sens large/stricte*). Kęsik (1989: 47) definuje **kataforu v užším slova smyslu** jako takové případy, kdy je postcedent nezbytný k určení referentu kataforického výrazu a k jeho správné interpretaci (v zásadě se tedy jedná o katafory vyjádřené deiktickým výrazem). **Kataforou v širším slova smyslu** je pak takové odkazování,

---

cataphora, by contrast, is true reference forward in the text; it therefore is cohesive, not by picking up what has preceded but by anticipating what is to follow.“

⁸⁰ Ačkoli ve své analýze dělení na strukturní a kohezní katafory zohledňuji, nevidím důvod, proč do analyzovaných katafor pro účely mého výzkumu nezahrnout také typ strukturní.

⁸¹ Viz Kęsik (1989: 40–42).

⁸² Tomuto typu katafory se věnují například Trnavac a Taboada (2015: 68–84) pro angličtinu a Dos Santos Fonseca (2013: 33–66) pro francouzštinu.

⁸³ Převzato z Kęsik (1989: 36).

kdy postcedent je sice se svým kataforikem koreferenční, není však nutný pro jeho interpretaci (jedná se o plnovýznamový, nikoli deiktický výraz), jak to ilustruje následující příklad:

(9) *La raison de ton comportement est claire : Jean veut épouser Marie.*⁸⁴

(„**Důvod** tvého chování je jasný: Jean si chce vzít Marii.“)

Mezi tento typ katafor patří také okrajové příklady uvedené v oddílu 3.2.1.

Ve stručnosti jsem představila základní možnosti dělení kataforických odkazů. Další Kęsikiem prezentované varianty dělení opomímám,⁸⁵ neboť nejsou pro účely této práce podstatné.

3.2 Katafora v latinské větě

V této podkapitole se budu věnovat proměnným, které doprovázejí výskyt katafory v latinské větě. Nejprve z formálního hlediska popíšu různé prostředky, které mohou plnit funkci kataforického výrazu, dále podobným způsobem představím, jaké útvary se mohou vyskytovat v roli postcedentu. V posledním oddílu se budu soustředit na kataforu jakožto součást různých vyšších syntaktických celků.

3.2.1 Co může fungovat jako kataforické slovo?

Kataforické odkazování se v latině může realizovat různými způsoby a v roli kataforika neboli odkazovacího výrazu mohou stát nejrůznější prvky. Typickými zástupci bývají ukazovací zájmena, a to buď samostatně v zájmenné roli, nebo jako součást nominálního syntagmatu, tedy v roli determinantu. Pinkster (2015: 1098) uvádí, že ukazovací determinanty jsou v kataforické funkci méně časté než ukazovací zájmena. Z ukazovacích determinantů je nejčastěji jakožto kataforikum používán *hic*, nejméně často *iste*. Kataforická ukazovací zájmena pak Pinkster (2021: 31) řadí dle frekvence užití od nejčastějšího *hic*, přes *ille* a *is* až k poměrně vzácnému *iste*.

---

⁸⁴ Převzato z Kęsik (1989: 47).

⁸⁵ Jedná se například o dělení na katafory kognitivní a metalingvistické – viz Kęsik (1989: 42–47), nebo variantu katafory asociativní (2014: 575–576).

Dalšími obvyklými zástupci kataforických slov jsou také adverbia *ita* a *sic*, která mohou stát samostatně,⁸⁶ nebo v korelaci s účinkovým *ut* či vztažnými srovnávacími výrazy (např. *quemadmodum* či *tamquam*), a dále pak také kataforické prvky korelačních srovnávacích a účinkových konstrukcí jako jsou *adeo*, *tam*, *tantus* či *talis*. V kataforické funkci se v textu objevují také ukazovací adverbia, jako jsou časové *tum* a *tunc* nebo příčinné *ideo* (případně též *idcirco*, *ob eam causam* apod.).⁸⁷

Jelikož za kataforika považujeme všechny výrazy, jejichž referent se nachází v následujícím kontextu, spadají do této obecné definice také méně obvyklé případy, kdy se v roli kataforika objevuje například neurčité zájmeno (10), číslovka v roli determinantu nominálního syntagmatu (11), nebo dokonce nominální syntagma zcela bez determinantu (12):

(10) *Nam sive oblectatio quaeritur animi requiesque curarum, quae conferri cum eorum studiis potest, qui semper **aliquid** anquirunt, quod spectet et valeat ad bene beateque vivendum?* (Cic. *off.* 2,6)

(11) ***Unum exemplum** luxuriae aut avaritiae multum mali facit; convictor delicatus paulatim enervat et emollit, vicinus dives cupiditatem inritat, malignus comes quamvis candido et simplici rubiginem suam affricuit.* (Sen. *ep.* 7,7)

(12) *Non ego **secundis rebus nostris** gloriabor duos consules ac duos consulares exercitus ab nobis sub iuqum missos et si qua alia aut laeta aut gloriosa nobis evenerunt.* (Liv. 23,42,7)⁸⁸

Tyto okrajové případy ze své analýzy excerpovaných katafor vylučuji, mimo jiné pro jejich velmi nízkou četnost.

3.2.2 Co může být postcedentem kataforického slova?

Stejně jako existuje variabilita prostředků, které lze v textu použít ve funkci katafory, setkáme se s různými možnostmi vyjádření také u výrazů, na které kataforika odkazují, tedy u

⁸⁶ Viz např. Pinkster (2021: 1161).

⁸⁷ Viz Pinkster (2015: 647).

⁸⁸ Převzato z Pinkster (2021: 35).

jejich postcedentů. V roli postcedentu kataforických slov, převážně ukazovacích zájmen a determinantů, se mohou objevovat například vedlejší věty vztažné (13):

(13) *Is maxime divitiis fruitur, qui minime divitiis indiget.* (Sen. ep. 14,17)

Vedlejší věty srovnávací a srovnávací konstrukce obecně v roli postcedentu jsou také poměrně obvyklé a poskytují referenci zejména srovnávacím kataforikům, jakými jsou adjektivní *talīs, tantus* a adverbialní *tam* (14):

(14) *Talis igitur inter viros amicitia **tantas opportunitates** habet, quantas vix queo dicere.* (Cic. Lael. 22)

V obou těchto případech, tedy u kataforik odkazujících na vztažné věty i na srovnávací konstrukce, se jedná o kataforu strukturní, jelikož kataforikum a postcedentní vztažný/srovnávací výraz mezi sebou mají syntaktický vztah.⁸⁹

Kromě vztažných konstrukcí mohou funkci postcedentu plnit také vedlejší věty spojkové. Může se jednat o vedlejší věty obsahové, a to jak oznamovací (15) a žádací (16), tak také o nepřímé otázky (17).

(15) *Vitam in peregrinatione exigentibus **hoc** evenit, ut multa hospitia habeant, nullas amicitias.* (Sen. ep. 2,2)

(16) ***Illud** tibi praecipio, ne sis miser ante tempus, cum illa, quae velut imminetia expavisti, fortasse numquam ventura sint, certe non venerint.* (Sen. ep. 13,4)

(17) *Itaque **de isto** feremus sententiam, an oporteat fastidire senectutis extrema et finem non opperiri, sed manu facere.* (Sen. ep. 58,32)

Tyto typy vedlejších vět obvykle následují kataforikum ve formě ukazovacího zájmena či nominálního syntagmatu obsahujícího ukazovací determinant.

Dalším případem spojkových vedlejších vět poskytujících referenci kataforickému zájmenu jsou věty účinkové (18). Setkáme se s nimi obvykle po výrazech vyjadřujících určitou míru či způsob jako např. *ita, sic, adeo, tam, tantus, talis*.

---

⁸⁹ Viz Halliday a Hasan (1976: 56) pro vztažné a (1976: 78) pro srovnávací věty v angličtině.

(18) *Quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit et alterum anquirit, cuius animum **ita** cum suo misceat, ut efficiat paene unum ex duobus.* (Cic. *Lael.* 81)

Méně častým, ale ne zanedbatelným případem jsou pak také spojkové vedlejší věty adverbiální. Jedná se například o věty příčinné (19), které se objevují po kataforickém *ideo*, a také o věty časové, které jsou však zároveň větami vztažnými (20), a to po příslovcích *tum* a *tunc*.

(19) *Quare non est quod existimes **ideo** parum bene compositum esse te, quod in Campania non es.* (Sen. *ep.* 55,8)

(20) *Sulla **tunc** erat violentissimus, cum faciem eius sanquis invaserat.* (Sen. *ep.* 11,4)

Ve výše zmíněných případech spojkových vedlejších vět v roli postcedentu můžeme typ kataforického vztahu považovat opět za strukturní, neboť vztah mezi kataforickým slovem a jeho postcedentem je syntakticky vyjádřen právě spojkou.⁹⁰

Dalším případem postcedentů jsou prvky na kataforiku syntakticky nezávislé, tedy neuvedené spojkovým či vztažným výrazem (jde tedy o katafory kohezní). Jedná se především o nominální syntagmata (21) a prosté infinitivy, konstrukce akuzativu s infinitivem⁹¹ (22) a nezávislé věty hlavní (23) či delší textové úseky.

(21) ***Hoc** primum philosophia promittit, sensum communem, humanitatem et congregationem.* (Sen. *ep.* 5,4)

(22) *Sed **hoc** primum sentio, nisi in bonis amicitiam esse non posse;* (Cic. *Lael.* 18)

(23) *Inter cetera mala **hoc** quoque habet stultitia: semper incipit vivere.* (Sen. *ep.* 13,16)

---

⁹⁰ Viz např. Halliday a Hasan (1976: 85) pro věty účinkové.

⁹¹ Konstrukce akuzativu s infinitivem není zcela syntakticky nezávislá. Její závislost se projevuje právě převedením podmětu do akuzativu a slovesa do infinitivu, nejedná se však o závislost spojkovou, jako je tomu u vět obsahových oznamovacích. Akuzativ s infinitivem tedy stojí na pomezí mezi nominálním syntagmatem/prostým infinitivem a obsahovou oznamovací propozicí. Pro účely této práce jsem se rozhodla řadit postcedentní akuzativ s infinitivem mezi katafory kohezní, tedy syntakticky nezávislé.

Zajímavý fenomén tvoří katafory několikanásobné. Jedná se obvykle o kombinaci katafory strukturní a kohezní, kdy je na kataforické slovo (obvykle ukazovací zájmeno), které odkazuje kohezním způsobem např. k nominálnímu syntagmatu, strukturně navázána ještě vztažná věta, jako je tomu v příkladu (24):

(24) *Quanto **hoc** maius est quod promittitur: perpetua libertas, nullius nec hominis nec dei timor.* (Sen. ep. 17,6)

3.2.3 Čeho může být kataforické slovo součástí?

Kataforická slova v latině se mohou vyskytovat v textu jakožto součásti různých syntaktických celků. Jednotlivé možnosti si přiblížíme pomocí ilustrativních příkladů.

V následujících příkladech se kataforické slovo vyskytuje vždy jako součást věty hlavní:⁹²

(25) *Inter cetera mala **hoc** quoque habet stultitia: semper incipit vivere.* (Sen. ep. 13, 16)

(26) ***Hoc** ante omnia fac, mi Lucili: disce gaudere.* (Sen. ep. 23,3)

(27) *Quis **tam** esset ferreus qui eam vitam ferre posset, cuique non auferret fructum voluptatum omnium solitudo?* (Cic. Lael. 87)

(28) *Quanto **hic** mirabilior **vir**, qui per ferrum et ruinas et ignes inlaesus et indemnus evasit!* (Sen. ep. 9,19)

Ukazovací kataforické zájmeno *hoc* v příkladu (25) je součástí hlavní věty oznamovací, zatímco totéž zájmeno v příkladu (26) se objevuje ve větě rozkazovací se slovesem v imperativu. Tyto typy hlavních vět obsahují kataforika zdaleka nejčastěji. Výjimečně se ovšem setkáme také s kataforickými slovy uprostřed věty tázací, jako je tomu u adverbiálního *tam* v příkladu (27), nebo dokonce zvolací, což dokládá příklad (28) s kataforickým determinanem *hic*.

Kataforická slova se však na hlavní věty neomezují. Setkáme se s nimi také v syntakticky závislých propozicích různého druhu. Příklady (29), (30) a (31) dokládají přítomnost

⁹² Propozici, v níž se kataforikum nachází, podbarvuji šedě.

kataforického slova ve vedlejší větě obsahové, a to v oznamovací (29), v žádací snahové (30), i v nepřímé otázce (31). Zvláštním případem obsahové propozice bez časovaného slovesa je i akuzativ s infinitivem, v němž se kataforikum může také vyskytovat (32).

(29) *Quod pertinaciter studes et omnibus omissis **hoc unum agis**, ut te meliorem cotidie facias, et probo et gaudeo, nec tantum hortor, ut perseveres, sed etiam rogo.* (Sen. ep. 5,1)

(30) *Illud potius praecipendum fuit, **ut eam diligentiam adhiberemus in amicitii comparandis**, ut ne quando amare inciperemus eum, quem aliquando odisse possemus.* (Cic. Lael. 60)

(31) *An merito reprehendat in quadam epistula Epicurus **eos**, qui dicunt sapientem se ipso esse contentum et propter hoc amico non indigere, desideras scire.* (Sen. ep. 9,1)

(32) *Negabat ullam vocem inimiciorem amicitiae potuisse reperiri quam eius qui dixisset **ita amare** oportere ut si aliquando esset osurus;* (Cic. Lael. 59)

Dalšími možnými typy vedlejších vět, v nichž se lze setkat s kataforikem, jsou věty vztažné (33) a věty srovnávací (34):

(33) *Erit **qui gradus tuos temperet et buccas edentis observet et in tantum procedat in quantum audaciam eius patientia et credulitate produxeris**.* (Sen. ep. 15,7)

(34) *Prope est a timente, qui fatum segnis exspectat, **sicut ille ultra modum deditus vino est**, qui amphoram exiccat et faecem quoque exorbet.* (Sen. ep. 58,32)

Na kataforika narazíme i ve vedlejších větách adverbálních. Níže najdeme příklady, kde se kataforické slovo vyskytuje ve vedlejší větě časové (35), příčinné (36) a podmínkové (37).

(35) *Cum iam **eo processissem** ut mea nihil interesset, utrum irem an redirem, primum aequalitas illa, quae me corruperat, periit;* (Sen. ep. 53,2)

(36) *Quoniamque **ita ratio comparata est vitae naturaeque nostrae**, ut alia ex alia aetas oriatur, maxime quidem optandum est ut cum aequalibus possis,*

quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum isdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. (Cic. Lael. 101)

(37) *Id si ita est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tanquam e custodia vinculisque corporis, cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse quam Scipioni?* (Cic. Lael. 14)

Zvláštním typem adverbiálních propozic je ablativ absolutní, tedy participiální konstrukce bez časovaného slovesa, která může také obsahovat kataforické slovo:

(38) *Deinde obstrepentibus iis, quibus ea contumelia parabatur, discors Suillio Silius acriter incubuit, veterum oratorum exempla referens, qui famam et posteros praemia eloquentiae cogitavissent.* (Tac. ann. 11,6)

3.3 Katafora jako jev vzácný?

Badatelé píšící obecně o katafoře obvykle neopomenou v úvodu své práce zmínit, že se jedná ve srovnání s anaforou o jev výrazně méně zdokumentovaný.⁹³ Jejich vysvětlením pak bývá to, že katafora se oproti anafoře v textech nachází daleko méně často, v rámci endoforického odkazování tak stojí spíše na okraji.⁹⁴ PMČ (2008: 685) poznamenává, že „kataforické odkazování odkazovacími výrazy je příznakové, méně obvyklé“. Také NESČ (2019: 2099) označuje kataforu za příznakový a anaforu za bezpříznakový způsob odkazování.

Ačkoli je nesporné, že s anaforickými odkazy se v textech setkáme častěji a že lingvistické práce se na ni také častěji zaměřují, nelze kataforu považovat za jev nikterak vzácný. Sama PMČ uvádí, že poměrně častá je v češtině katafora, která se vyskytuje ve spojení s nějakým zobecňujícím výrazem – např. *tato otázka*.⁹⁵ Dokladem tvrzení, že katafory nepatří ani v latině mezi jevy ojedinělé, jsou mimo jiné také texty, které tvoří korpusový základ pro mou analýzu popsanou v kapitole 4.

---

⁹³ Viz např. Dos Santos Fonseca (2013: 33), Combettes (2017: 111). Ostatně je tomu tak i v úvodu této práce.

⁹⁴ Combettes (2017: 111): „La cataphore a moins retenue l'attention des chercheurs, ne serait-ce sans doute qu'en raison de la moindre fréquence du phénomène.“

⁹⁵ PMČ (2008: 685).

Níže uvedená tabulka naznačuje, že můj korpus obsahuje v absolutních číslech kataforických slov poměrně hodně.

	Sen. ep. 1–12	Sen. ep. 13–18	Sen. ep. 53–62	Cic. Lael.	Cic. off. 2	Celkem
Počet katafor	118	71	134	177	184	684

Tabulka 1: Počet katafor v jednotlivých textech zkoumaného korpusu

Aby měla tato čísla větší výpovědní hodnotu, porovнала jsem je s přibližným celkovým počtem slov v jednotlivých zkoumaných dílech korpusu.⁹⁶ Z tohoto srovnání vyplývá, že kataforické je zhruba každé 55. slovo v Senekových dopisech, což znamená průměrně jedno na odstavec. U Cicerona to vychází obdobně, kataforické je u něj přibližně každé 53. slovo. V rámci Ciceronových děl je pak katafora mírně častější v *De officiis* než v *Laelius de amicitia*.

Jak jsem již uvedla výše, setkat se můžeme také s kataforiky odkazujícími na více postcedentů, ať už stejného druhu (obvykle u vět vedlejších vztažných v roli postcedentu), jak můžeme vidět v příkladu (39) či různého, jako je tomu v příkladu (40).

(39) *Sed loquimur **de iis amicis** qui ante oculos sunt, quos videmus aut de quibus memoriam accepimus, quos novit vita communis.* (Cic. Lael. 38)

(40) *Verumque **illud** est, quod dicitur, multos modios salis simul edendos esse, ut amicitiae munus expletum sit.* (Cic. Lael. 67)

V textech se ovšem objevují také případy opačného typu, kdy na jediný postcedent odkazuje více kataforických slov. V příkladu (42) dokonce odkazuje k jediné účinkové vedlejší větě hned pět kataforických kvantifikátorů.

⁹⁶ Počet slov jsem určovala pomocí textového editoru, do něž jsem dotyčná díla zkopírovala. Pro tento účel jsem využila webové stránky thelatinlibrary.com, která shromažďuje online texty latinsky píšících autorů. Jelikož se jedná o digitalizované edice, které neprošly korekturou, texty mohou vykazovat (a někdy také vykazují) ortografické nedostatky, a to také v podobě chybného spojení dvou slov do jednoho či rozdělení jednoho slova na dvě. Z toho důvodu uvádím, že celkový počet slov v textech, s nímž počet excerpovaných kataforik porovnávám, je pouze přibližný.

(41) *Numquam in tantum conualescet nequitia, numquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophiae nomen venerabile et sacrum maneat.* (Sen. ep. 14,11)

(42) *At vero postea tot leges et proxumae quaeque duriores, tot rei, tot damnati, tantum [Italicum] bellum propter iudiciorum metum excitatum, tanta sublatis legibus et iudiciis expilatio direptioque sociorum, ut imbecillitate aliorum, non nostra virtute valeamus.* (Cic. off. 2,75)

To, že při četbě latinského textu nemusí být katafora opravdu žádnou vzácností, ilustruje také níže uvedený odstavce vyňatý ze Senekova dopisu LXI, v němž na zhruba jeden a půl odstavce připadá 9 kataforik.

(43) *Ego certe id ago, senex ne eadem velim quae puer volui. In hoc unum eunt dies, in hoc noctes, hoc opus meum est, haec cogitatio, imponere veteribus malis finem. Id ago, ut mihi instar totius vitae dies sit. Nec mehercules tamquam ultimum rapio, sed sic illum aspicio tamquam esse vel ultimus possit. Hoc animo tibi hanc epistulam scribo, tamquam me cum maxime scribentem mors evocatura sit. Paratus exire sum, et ideo fruar vita, quia quam diu futurum hoc sit non nimis pendeo.* (Sen. ep. 61,1–2)

Pokud však budeme rozlišovat kataforu kohezní od té strukturní, čísla se nám výrazně promění:

	Sen. ep. 1–12	Sen. ep. 13–18	Sen. ep. 53–62	Cic. Lael.	Cic. off. 2	Celkem
Kohezní katafory	28	11	15	17	11	82
Strukturní katafory	90	60	119	160	173	602
Celkem	118	71	134	177	184	684

Tabulka 2: Počet různých typů katafor v jednotlivých textech zkoumaného korpusu

Z tabulky výše je patrné, že strukturní katafora svou četností kataforu kohezní výrazně převyšuje. Toto zjištění je v souladu s tvrzením, které Halliday a Hasan (1976: 68) formulovali pro angličtinu, že strukturní katafora je jevem poměrně častým. Kohezní katafora u Seneky připadá zhruba na každých 5 až 6 odstavců, u Cicerona pak na každých 6 v *Laelius de amicitia*,

a na každých 8 v *De officiis*. Zajímavé je, že ačkoli druhá kniha *De officiis* obsahuje celkově katafor více, kohezních katafor se v ní nachází naopak méně než v *Laeliovi*.

Z dat uvedených výše tedy vyplývá, že kataforu v latině nelze nazývat vzácným jevem. Tuto skutečnost ilustrují kromě statistických přehledů také vybrané konkrétní úseky latinských textů, kde se katafora ukazuje naopak jako až překvapivě častá. Výjimku tvoří katafory kohezní, s nimiž se v textech setkáme výrazně méně často než s kataforami strukturními, ani tak je však nelze považovat za zcela neobvyklý fenomén.

4. Analýza excerpovaných katafor

4.1 Metoda

4.1.1 Korpus textů a postup excerpce

V této kapitole se budu věnovat vlastní analýze postavení kataforických slov v latinské větě, kterou jsem provedla na základě práce s kataforami excerpovanými z vybraných latinských textů. Korpus textů, který jsem si pro své zkoumání zvolila, tvoří vybraná díla Marka Tullia Cicerona a Lucia Annaea Seneky mladšího. Oba autoři, jejichž životy od sebe dělí přibližně sto let, patří mezi vrcholné představitele římské filozofické prózy. Z Ciceronových děl jsem zvolila dva filozofické texty: *Laelius de amicitia* (*Laelius o přátelství*), psaný formou fiktivního dialogu, a druhou knihu *De officiis* (*O povinnostech*), v níž je filozofické téma představeno pomocí výkladu věnovaného Ciceronovu synu Markovi. Obě tato díla vznikla v roce 44 př. n. l.,⁹⁷ tedy v závěrečném období Ciceronovy tvorby. Dalším pilířem mé excerpce se stalo vybraných 28 dopisů ze Senekova souboru *Epistulae morales ad Lucilium* (*Listy Lucilioví*). Jedná se o dopisy 1–18, pokrývající první a necelou druhou knihu souboru, a o dopisy 53–62, odpovídající knize šesté. Lze je datovat pravděpodobně do rozmezí let 62–63 n. l.⁹⁸

Prvním důvodem k volbě těchto textů mi byl apriorní (na základě četby vytvořený) předpoklad, že ve filozofické tvorbě (nebo spíše v pasážích argumentativního charakteru) je katafora celkem častým jevem (oproti próze převážně narativní, tj. např. historiografické). Druhou, neméně podstatnou motivací k excerpování právě těchto textů mi byla také moje dřívější obeznámenost právě s těmito texty, čímž se dostávám také k postupu excerpování příkladů pro následnou analýzu. Katafory totiž není možné vyhledávat mechanicky za pomoci online databází a nástrojů umožňujících vyhledávání na základě formy⁹⁹ (či pokročileji za

---

⁹⁷ Viz Conte (2003: 175).

⁹⁸ Viz Conte (2003: 374) a zejména Setaioli (2014).

⁹⁹ K nim patří například elektronická databáze *Bibliotheca Teubneriana Latina III*, která obsahuje digitalizovaný soubor všech antických i středověkých latinských textů vydaných nakladatelstvím Teubner.

pomoci morfologických značek), a to především proto, že pro jejich správné určení je zapotřebí právě znalost kontextu. Jak bylo ukázáno v kapitole 3, latinské prostředky k vyjádření anafory a katafory se často překrývají (zájmena *hic, ille* aj.) a odlišení textových vztahů, které vyjadřují, je pak bez znalosti jazykového kontextu v některých případech nemožné. Z tohoto důvodu jsem jako postup zvolila četbu textů v jejich úplnosti a vypsání jednotlivých výrazů, které jsem vyhodnotila jako kataforické. K excerpci jsem použila edice textů z řady *Loeb Classical Library*,¹⁰⁰ které cituji v závěrečném seznamu literatury.

4.1.2 Sledované proměnné

Aby bylo možné excerpované katafory dále analyzovat a seskupovat do kategorií, stanovila jsem si základní proměnné, které jsem pak u příkladů sledovala a na jejichž základě jsem jednotlivá excerpta opatřila značkami. Jednalo se nejprve o údaj, o jaké konkrétní kataforické slovo se jedná a v relevantních případech (především u zájmenných kataforik) také, zda se vyskytuje v textu samostatně či jako součást syntagmatu (obvykle nominálního). Dále jsem se zaměřila na to, k jakému typu postcedentu kataforikum odkazuje, a v situaci, kdy šlo o vedlejší větu, jsem určila její druh. Sledovala jsem také typ propozice, již je dané kataforikum součástí, tedy zda se jedná o větu hlavní (včetně podtypů podle modality – oznamovací, rozkazovací, tázací a zvolací) či vedlejší (včetně určení konkrétního druhu). Další hodnotou, kterou jsem k excerptům přiřazovala, byla přítomnost či absence informační salience. Poslední a zároveň stěžejní proměnnou představuje pozice, kterou kataforikum ve své propozici zaujímá.

V rámci sledované proměnné „pozice kataforika“ jsem excerpta roztřídila do podskupin, které lze popsat následujícím způsobem:

- a. **První pozice:** Sloveso se nachází ve finální pozici, kataforikum stojí v první možné pozici a je od finálního slovesa odděleno minimálně jedním větným členem.

Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset. (Cic. *off.* 2,84)

¹⁰⁰ Za zapůjčení edic tímto děkuji svému vedoucímu dr. Ctiborovi, jehož soukromá sbírka „loebovek“ může hravě soupeřit i s fondem univerzitní knihovny.

- b. **Druhá/třetí pozice:** Sloveso se nachází ve finální pozici, kataforikum stojí v druhé/třetí možné větne pozici. Předchází ho jeden či dva větne členy, zároveň je od finálního slovesa odděleno minimálně jedním větným členem.

*lustis autem et fidis hominibus, id est bonis viris, **ita** fides habetur, ut nulla sit in iis fraudis iniuriaequae suspicio. (Cic. off. 2,33)*

- c. **První/předposlední pozice:** Sloveso se nachází ve finální pozici, kataforikum stojí v první pozici, zároveň však věta neobsahuje žádný další větne člen, proto je kataforikum v první možné pozici a zároveň finální sloveso těsně předchází.

***Ita** fac, mi Lucili; vindica te tibi, et tempus, quod adhuc aut auferebatur aut subripiabatur aut excidebat, collige et serva. (Sen. ep. 1,1)*

- d. **Předposlední pozice:** Sloveso se nachází ve finální pozici, kataforikum ho těsně předchází a zároveň před ním stojí minimálně jeden další větne člen.

*Tu quidem **ita** vive ut nihil tibi committas, nisi quod committere etiam inimico tuo possis. (Sen. ep. 3,3)*

- e. **Pozice před slovesem:** Sloveso se nenachází ve finální pozici, následuje za ním minimálně jeden další větne člen. Kataforikum nefinální sloveso předchází. Není brán ohled na to, zda sloveso kromě kataforika předchází i jiné větne členy.

*Itaque **sic** ordinandus est dies omnis, tamquam cogat aqmen et consummet atque expleat vitam. (Sen. ep. 12,8)*

- f. **Pozice po slovese:** Sloveso se nenachází ve finální pozici. Kataforikum nefinální sloveso následuje. Není brán ohled na to, zda se kataforikum nachází ve finální pozici, či zda ho následuje další větne člen.

*Summa igitur et perfecta gloria constat **ex tribus his:** si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat. (Cic. off. 2,31)*

- g. **Jiná pozice:** Věta obsahuje sloveso. Kataforikum se nachází v pozici, kterou nelze klasifikovat do žádné z výše uvedených podskupin.

*Quid dulcius quam habere quicum omnia audeas **sic** loqui ut tecum? (Cic. Lael. 22)*

- h. **Pozici nelze určit:** Věta neobsahuje sloveso nebo se vůbec nejedná o větne strukturu, příp. se jedná o osamostatněný větne člen či dodatečné připojení. Kataforikum je obvykle jediným prvkem a nemá možnost variace.

Rursus animantia quemadmodum divido? Ut dicam: quaedam animum habent, quaedam tantum animam. Aut sic: quaedam impetum habent, incedunt, transeunt, quaedam solo affixa radicibus aluntur, crescunt. (Sen. ep. 58,14)

4.2 Katafora jako nositel informační salience

V kapitole 3 jsem na základě prací Kęsika (1989) a Hallidaye a Hasan (1976) uvedla, že katafora oproti anafoře spadá z informačního hlediska do oblasti „nového“ a kontextově nezapojeného. Z toho vyplývá, že katafora by měla být také nositelem informační salience a výrazným kandidátem na fokusovou/rematickou funkci. Na základě tohoto předpokladu jsem pak u svých excerpt sledovala právě informační salienci. Záměrně se zde vyhýbám označení „fokus“ či „réma“, jelikož tyto termíny by bylo z tradičního hlediska možné používat pouze pro celé výpovědi. Míru informativnosti kataforik však lze stanovit také na úrovni propozice. Kataforika se mohou objevovat také ve větách vedlejších (viz oddíl 3.2.3) a i tam mohou v mezích své propozice představovat informačně výraznější prvek:

- (1) *Quod pertinaciter studes et omnibus omissis **hoc unum** agis, ut te meliorem cotidie facias, et probo et gaudeo, nec tantum hortor, ut perseveres, sed etiam rogo.* (Sen. ep. 5,1)
- (2) *Si **cum hac exceptione** detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, reiciam.* (Sen. ep. 6,4)
- (3) *Id si **ita** est, ut optimi cuiusque animus in morte facillime evolet tanquam e custodia vinculisque corporis, cui censemur cursum ad deos faciliorem fuisse quam Scipioni?* (Cic. Lael. 14)

Z tohoto důvodu jsem zkoumala informační salienci v rámci propozice také u kataforik vyskytujících se ve větách vedlejších. Výše formulovaný předpoklad, že kataforikum většinou plní funkci fokusu / salientního prvku se v mém výzkumu potvrdil. Výjimku tvoří především strukturní katafory s postcedentem v podobě vztažné věty, u nichž je jako u jediného typu přítomnost informační salience u kataforika značně proměnlivá, jak je zřejmé z tabulky 3, která zobrazuje podíl salientních a nesalientních kataforik s postcedentní vztažnou větou

v korpusu zkoumaných Senekových dopisů.

	Počet	%
Fokusové/salientní kataforikum	89	62 %
Nefokusové/nesalientní kataforikum	55	38 %
Celkem	144	100 %

Tabulka 3: Salience katafor s postcedentem ve formě VV vztažné u Seneky

Z tohoto důvodu je vyřazuji z hlavního proudu své analýzy a zabývám se jimi odděleně v podkapitole 4.5, což mi umožňuje zaměřit se u nich na jiné, pro tento typ katafor relevantnější proměnné. Pro zbývající typy kataforik je již tendence k informační salienci naprosto zřejmá:¹⁰¹

	Počet	%
Fokusové/salientní kataforikum	316	98 %
Nefokusové/nesalientní kataforikum	6	2 %
Celkem	322	100 %

Tabulka 4: Salience katafor s postcedentem ve formě jiné než VV vztažné

V podkapitolách 4.3 a 4.4 se věnuji právě tomuto, převážně salientnímu typu katafor, a kataforika s postcedentními vztažnými větami z analýzy uvedené v těchto sekcích automaticky vyčleňuji, není-li uvedeno jinak.

4.3 Pozice kataforik v závislosti na sledovaných proměnných

4.3.1 Postavení kataforik – přehled

Z předcházejícího oddílu o vztahu kataforik a informační salience vyplývá, že pokud by měly platit závěry Panhuisova výzkumu (1982), který jsem představila v kapitole 2 a vůči kterému se vymezuje Spevak (2010), informačně salientní / fokusové kataforikum by mělo ve své propozici obvykle stát v postavení těsně před finálním slovesem, popřípadě v menší

¹⁰¹ Jelikož určování fokusu/informační salience je bez zvukové stránky jazyka, která v živých jazycích podtrhuje salienci prvku přiřazením specifických suprasegmentálních charakteristik (např. zvláštní intonace, důraz) často problematické, může dojít k určité odchylce od uvedených čísel na základě rozdílných interpretací. Podíl salientních kataforik je však tak vysoký, že ani menší odchylka nehraje ve výsledném podílu roli.

míře v první pozici, když přihlédneme k možnosti emotivního slovosledu. Z mého výzkumu je však patrné, že situace je komplikovanější.

Celkový přehled zastoupení pozic kataforických slov (vyjma těch s postcedentem v podobě vztažné věty) ukazuje tabulka 5.

	Počet	%
První	77	24 %
Druhá + třetí	13	4 %
První/předposlední	69	21 %
Předposlední před slovesem	56	17 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	51	16 %
Po slovese	17	5 %
Jiná	34	11 %
Nelze určit	5	2 %
Celkem	322	100 %

Tabulka 5: Pozice kataforika ve větě

Z tabulky vyplývá, že první pozice se u kataforických slov objevuje překvapivě často. Ze všech kategorií se jedná o tu nejvíce zastoupenou (nachází se v ní zhruba čtvrtina všech kataforik) a předchází i kategorii předposlední pozice postulovanou Panhuisovou teorií. Vzájemně lze porovnávat zejména první čtyři skupiny, které se shodují ve finální pozici slovesa a jsou tudíž souměřitelné. Zbýlé kategorie pozic právě vzhledem k lišící se pozici slovesa (popřípadě jeho úplné absenci/nevyjádřenosti) není možné stavět na stejnou úroveň.

Tabulka zároveň poukazuje na velmi silné zastoupení ambivalentní kategorie první/předposlední pozice, v níž se nachází přibližně každé páté kataforikum. Tuto podskupinu bohužel nelze dále analyzovat, vzhledem k tomu, že nevíme, do které konkrétní pozice by kataforikum v daném kontextu vstoupilo v případě, že by propozice obsahovala více větných členů. Na základě toho, že se první pozice zdá být tou nejčastější, lze předpokládat, že by i v této nejasné kategorii měla své výrazné zastoupení. Když však od kategorie první/předposlední odhlédneme, abychom se vyhnuli spekulacím, tabulka 6 nám ukáže, že v rámci vícečlenných propozic s finálním slovesem se kataforikum v první pozici objevuje ve více než polovině případů.

	Počet	%
První	77	53 %
Druhá + třetí	13	9 %
Předposlední před slovesem	56	38 %
Celkem	146	100 %

Tabulka 6: Pozice kataforik při finálním postavení slovesa

Podle závěrů Panhuisova výzkumu by případy s iniciálním kataforikem měly nastávat převážně v emotivním, tedy minoritním typu slovosledu, což, jak je vidno z tabulky, ve skutečnosti neplatí. Když k první pozici přičteme ještě kataforika v pozici druhé a třetí, které také z podstaty nevyhovují Panhuisovým závěrům, je rozdíl oproti postavení těsně před finálním slovesem ještě markantnější.

Ukázalo se, že první pozice navzdory očekáváním převažuje nad jinými možnostmi postavení kataforik. V následujících oddílech se podíváme, zda a popřípadě jak se situace proměňuje v závislosti na sledovaných proměnných.

4.3.2 Postavení podle typu propozice, jíž je kataforikum součástí

Cílem tohoto oddílu je představit, co lze na základě analyzovaných excerpt říct o postavení kataforických slov v závislosti na tom, v jakém typu propozic se objevují. Jak jsem popsala v kapitole 3, s kataforiky je možné se setkat jak ve větách hlavních, tak také v akuzativu s infinitivem a ve větách vedlejších, jejichž nejrůznější typy jsem spolu s příklady uvedla v oddílu 3.2.3. Kataforika stojící ve větě hlavní tvoří tři čtvrtiny všech excerptovaných výrazů, závislé konstrukce jsou tedy jednoznačně v menšině, ani tak jich však není zanedbatelně málo.

Tabulka 7 ukazuje, že se v hlavních větách i v závislých konstrukcích procentuální zastoupení prvních čtyř vzájemně porovnatelných kategorií velmi podobá. Vyplývá z toho, že to, zda se kataforikum objeví v iniciální či preverbální pozici, není ovlivněno tím, zda se nachází v závislé či nezávislé propozici.

	VH	%	Závislé konstrukce	%
První	57	23 %	20	25 %
Druhá a třetí	10	4 %	3	4 %
První/předposlední	51	21 %	18	23 %
Předposlední před slovesem	42	17 %	14	18 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	36	15 %	15	19 %
Po slovese	14	6 %	3	4 %
Jiná	3	1 %	2	3 %
Nelze přesně určit	30	12 %	4	5 %
Celkem	243	100 %	79	100 %

Tabulka 7: Pozice kataforik vs. závislost/nezávislost propozice, v níž se nachází

Velice podobná čísla se objevují také v rámci hlavních vět oznamovacích (tabulka 8). Podíl první/předposlední pozice je u nich však nižší v porovnání s větami rozkazovacími, kde pozičně ambivalentní kataforika jednoznačně převažují nad ostatními podskupinami.¹⁰²

¹⁰² Tázací a zvolací věty ze statistik záměrně vynechávám, neboť se v mém korpusu objevují pouze zřídka (tázací 9x a zvolací 2x). Pro ilustraci uvádím alespoň několik příkladů, v prvních dvou se jedná o větu tázací, ve třetím o zvolací:

„Quae te, malum!” inquit, „ratio in istam spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses?” (Cic. off. 2,53)

Honores vero, quorum cupiditate quidam inflammantur, quam multi ita contemnunt, ut nihil inanius, nihil esse levius existiment! (Cic. Lael. 86)

Nam quid est tam inhumanum, quam eloquentiam a natura ad salutem hominum et ad conservationem datam ad bonorum pestem perniciemque convertere? (Cic. off. 2,51)

	VH oznamovací	%	VH rozkazovací	%
První	48	23 %	8	32 %
Druhá a třetí	9	4 %	1	4 %
První/předposlední	38	18 %	11	44 %
Předposlední před slovesem	36	17 %	3	12 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	34	16 %	1	4 %
Po slovese	10	5 %	1	4 %
Jiná	3	1 %	0	0 %
Nelze přesně určit	29	14 %	0	0 %
Celkem	207	100 %	25	100 %

Tabulka 8: Pozice kataforik vs. druh věty hlavní

Rozkazovacích vět s kataforikem se v mém korpusu vyskytovalo pouze 25. Mezi nimi se objevují kromě sloves v imperativu (4–5) také ta v konjunktivu adhortativním či iusivním (6).

(4) *Hoc tibi de me recipe; non trepidabo ad extrema, iam praeparatus sum, nihil cogito de die toto.* (Sen. ep. 54,7)

(5) *Illud scito, Ulixem non fuisse tam irato mari natum ut ubique naufragia faceret; nausiator erat.* (Sen. ep. 53,4)

(6) *Quam ob rem **id** primum videamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat.* (Cic. Lael. 36)

Jak bylo uvedeno v kapitole 2, Spevak (2010: 211) se při analýze slovosledu u sloves v imperativu zmiňuje o kataforických výrazech v tom smyslu, že stojí obvykle v iniciální pozici. Pro ilustraci však uvádí příklad, v němž je kataforikum spíše v postavení, které bychom na základě mé klasifikace zařadili do kategorie první/předposlední:

(7) *Hoc doce, doleam necne doleam, nihil interesse.* (Cic. Tusc. 2,29)¹⁰³

Pokud tedy sečteme takové případy (kdy stojí kataforikum vlastně také iniciálně, tedy pokud počítáme pozice od začátku bez ohledu na vzdálenost od slovesa) s těmi skutečně iniciálními,

¹⁰³ Převzato ze Spevak (2010: 211).

dostaneme převahu takto definované první pozice 76 %, takže můžeme tvrzení Spevak z jejího úhlu pohledu v zásadě potvrdit, ovšem s upozorněním na případy naší druhé, předposlední a postverbální pozice, které této tendenci odporují a mezi něž se řadí zbývajících 24 % (tedy každé čtvrté kataforikum v rozkazovací větě).

Zajímavý je především případ postavení po slovese, který naznačuje, že ani imperativ tuto pozici (ač obecně vzácnou) nevylučuje.¹⁰⁴ Spevak (2010: 211) uvádí, že do postverbální pozice se dostávají především rozvité předměty; otázkou však je, čím jsou rozvité. Předmětové substantivum v příkladu (8) je rozvité pouze determinanem:

(8) *Tolle itaque istas excusationes: „Nondum habeo quantum sat est; si ad illam summam pervenero, tunc me totum philosophiae dabo“.* (Sen. ep. 17,5)

Abychom se dozvěděli více o postavení v různé míře rozvitých kataforických argumentů, bylo by zapotřebí obsáhlejší excerpce zaměřené selektivně právě na kataforika ve větách s imperativy. V příkladu (8) se může jednat o ana-kataforu. *Iste* je zde nepochybně kataforické; jelikož však toto zájmeno obvykle doprovází prvky, které spadají do oblasti adresáta („ty tvoje výmluvy“),¹⁰⁵ mohlo by se jednat zároveň o anaforu k předcházejícímu kontextu, který by však netvořil součást nám dochovaných Senekových dopisů, nýbrž některé z nedochovaných odpovědí Luciliových. Na jednu stranu by bylo logické očekávat, že ana-katafora vzhledem ke své anaforické složce bude preferovat některou z prvních pozic. Na druhou stranu však anafora bez funkce topiku (*iste* je zde pravděpodobně fokusové) nemusí být nutně iniciální.

Všechny typy propozic, jichž může být kataforikum součástí, vykazují co do postavení kataforik obdobné tendence. První pozice převažuje nad tou předposlední, a až na

¹⁰⁴ Když do kataforik zahrneme také ta s postcedentem v podobě vztažné věty, která jsou z tohoto popisu vyloučena, najdeme další příklady, kdy kataforikum sloveso v imperativu následuje, například:

Elige eum, cuius tibi placuit et vita et oratio et ipse animum ante se ferens vultus. (Sen. ep. 11,10)

Audite vero, optimi viri, ea quae saepissime inter me et Scipionem de amicitia disserebantur. (Cic. Lael. 33)

Aspice illum, cui somnus laxae domus silentio quaeritur, cuius aures ne quis aqitet sonus, omnis servorum turba conticuit et suspensum accedentium propius vestigium ponitur. (Sen. ep. 56,7)

¹⁰⁵ Viz Pinkster (2015: 970).

rozkazovací věty je také tou ze všech nejvíce zastoupenou (ačkoli od první/předposlední pozice ji dělí jen pár procent).

4.3.3 Postavení podle autorů a typu textů

Jelikož jsem excerpovala katafory z textů dvou různých autorů, které od sebe navíc dělí přibližně sto let, nabízí se také vzájemně srovnat zastoupení jednotlivých pozic u každého z nich. Data k tomu poskytuje následující přehledová tabulka:

	Seneca	%	Cicero	%
První	47	26 %	30	21 %
Druhá + třetí	9	5 %	4	3 %
První/předposlední	47	26 %	22	15 %
Předposlední před slovesem	27	15 %	29	20 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	28	16 %	23	16 %
Po slovese	6	3 %	11	8 %
Jiná	2	1 %	3	2 %
Nelze určit	13	7 %	21	15 %
Celkem	179	100 %	143	100 %

Tabulka 9: Pozice kataforik u jednotlivých autorů

Z ní je patrné, že se procentuální zastoupení u obou autorů liší, i když pouze mírně. Podíl prvních pozic je sice stejný, rozdíl však najdeme při srovnání předposlední pozice s ambivalentní první/předposlední. Zatímco u Seneky nejasné postavení převládá, u Cicerona je tomu přesně naopak. Pro přehlednost uveďme ještě tabulku očištěnou o nesouměřitelné případy:

	Seneca	%	Cicero	%
První	47	36 %	30	35 %
Druhá + třetí	9	7 %	4	5 %
První/předposlední	47	36 %	22	26 %
Předposlední před slovesem	27	21 %	29	34 %
Celkem	130	100 %	85	100 %

Tabulka 10: Pozice kataforik u jednotlivých autorů (redukováno na souměřitelné případy)

Pinkster (2021: 31) zmiňuje, že katafory jsou obecně častější v interaktivních textech, tedy v dopisech, řečech a dramatu. Jelikož filozofický dialog a filozofický dopis je také vlastně text

interaktivní (i když interakce v něm zobrazená je smyšlená), zpracovala jsem v tabulce 11 také statistiky porovnávající situaci ve spisu *Laelius de amicitia*, který je psán jako fiktivní rozhovor, s výkladovými *De officiis*. Jak je vidět, odchylky existují také v jednotlivých Ciceronových textech: zatímco spis o přátelství se více blíží rozložení pozic v Senekových dopisech, ve druhé knize *De officiis* se předposlední pozice objevuje častěji než iniciální. Reálně se však jedná o pouhé jednotky případů.

	Cic. Lael.	%	Cic. off. 2	%
První	19	24 %	11	17 %
Druhá + třetí	2	3 %	2	3 %
První/předposlední	13	17 %	9	14 %
Předposlední před slovesem	15	19 %	14	22 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	16	21 %	7	11 %
Po slovese	6	8 %	5	8 %
Jiná	2	3 %	1	2 %
Nelze určit	5	6 %	16	25 %
Celkem	78	100 %	65	100 %

Tabulka 11: Pozice kataforik v textech Ciceronových

Jak je patrné z předcházejících tabulek, postavení kataforických slov se může mírně lišit jak u různých autorů, tak také v různých typech textů jediného autora, nejedná se však o odchylky příliš zásadní. Pro přesnější závěry by bylo vhodné porovnat jednak situaci u více Ciceronových textů odlišného charakteru, jednak obdobný typ textů u více různých autorů (ideálně i z různých období), aby bylo zřejmé, nakolik použití kataforik ovlivňuje typ textu, nakolik autorův specifický styl a nakolik případná diachronní specifika.

4.3.4 Postavení podle konkrétních kataforik

Účelem tohoto oddílu je představit statistiku zastoupení jednotlivých pozic v závislosti na konkrétním prostředku, který byl v kataforické funkci použit. Četnost výskytu jednotlivých kataforik v mém korpusu textů znázorňuje tabulka 12.

	Počet	%
Hic	94	29 %
Ita	36	11 %
Ille	31	10 %
Sic	31	10 %
Is	28	9 %
Tantus	26	8 %
Tam	22	7 %
Eo	17	5 %
Adeo	10	3 %
Ostatní	8	2 %
Ideo	7	2 %
Talis	7	2 %
Iste	5	2 %
Celkem	322	100 %

Tabulka 12: Kataforické lexémy a jejich podíl v korpusu

Četnost *hic* jakožto kataforického slova frekvenci jiných prostředků dalece převyšuje. Vzhledem k tomu, že kataforikum je na rozdíl od anaforik těsněji spjato se svým postcedentem¹⁰⁶ a neodkazuje v drtivé většině případů dále než k propozici bezprostředně následující, je tato frekvence v souladu se sémantickým rysem odkazu k něčemu blízkému (vzhledem k mluvčímu), kterou má toto zájmeno ve své exoforické funkci.¹⁰⁷ Frekvence užití jednotlivých ukazovacích zájmen (*hic* > *ille* > *iste*) v mém korpusu potvrzuje údaje z Pinkstera (2015: 1137), uvedené v oddílu 3.2.1.

V následující části se zaměřím na statistiky, které demonstrují, v jakých pozicích se lze s jednotlivými kataforiky nejčastěji setkat. Z popisu záměrně vynechávám kataforika, která se v celém korpusu vyskytla méně než 25x, neboť takto získaná data by při roztržštění do 8 kategorií měla příliš nízkou výpovědní hodnotu.

¹⁰⁶ Viti (2008: 909): „On the contrary, there are severe constraints on cataphora, which presupposes an explicit mention of the reference, and ideally a close one. There is an ‚intimate connection‘ [...] between a cataphoric element and its explicit correlative that does not hold in anaphoric usage.“

¹⁰⁷ Viz Pinkster (2015: 1137).

	<i>Hic</i>	%	<i>Ille</i>	%
První	29	31 %	10	32 %
Druhá + třetí	4	4 %	0	0 %
První/předposlední	23	24 %	5	16 %
Předposlední před slovesem	10	11 %	3	10 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	16	17 %	2	6 %
Po slovese	5	5 %	2	6 %
Jiná	1	1 %	1	3 %
Nelze určit	6	6 %	8	26 %
Celkem	94	100 %	31	100 %

Tabulka 13: Pozice kataforik *hic* a *ille*

Jak je patrné z tabulky 13, kataforické *hic* se nejčastěji vyskytuje v první pozici.¹⁰⁸ Zajímavý je především poměr dvou konkurenčních pozic (tedy první vs. předposlední před slovesem), který poukazuje na téměř trojnásobnou převahu zájmen v iniciálním postavení. Obdobně je tomu také u demonstrativa *ille*, kde se i na menším statistickém vzorku projevila tatáž tendence. Opačně se však chová zájmeno *is*, u něž naopak předposlední pozice z hlediska procentuálního zastoupení převažuje nad tou první. Ve skutečnosti se však jedná o rozdíl pouhých 3 příkladů. Toto zjištění by tedy bylo vhodné ověřit na rozsáhlejším statistickém vzorku.

¹⁰⁸ Zkoumala jsem také, zda se neliší tendence u *hic* v roli zájmena a *hic* v roli determinantu. U *hic* jakožto determinantu je převaha první pozice oproti předposlední nižší, k dispozici však jsem měla pouze 23 dokladů takového použití *hic*. V absolutních číslech šlo o 8 iniciálních a 5 preverbálních pozic. U samostatného zájmenného použití (celkem 71 případů), tvoří iniciální pozice 30 % (21 excerpt) oproti předposlední, která představuje pouze 7 % (5 excerpt).

	Počet	%
První	4	14 %
Druhá + třetí	0	0 %
První/předposlední	8	29 %
Předposlední před slovesem	7	25 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	4	14 %
Po slovese	4	14 %
Jiná	0	0 %
Nelze určit	1	4 %
Celkem	28	100 %

Tabulka 14: Pozice kataforika *is*

Nyní se od zájmených kataforik přesuneme k těm adverbialním. Z nich se v mém korpusu nejčastěji vyskytovala *ita* a *sic*, která na zkoumaném vzorku nevykazují jasnou preferenci ani pro první, ani pro předposlední pozici.¹⁰⁹

	<i>Ita</i>	%	<i>Sic</i>	%
První	6	17 %	8	26 %
Druhá + třetí	2	6 %	2	6 %
První/předposlední	13	36 %	5	16 %
Předposlední před slovesem	6	17 %	9	29 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	5	14 %	4	13 %
Po slovese	0	0 %	0	0 %
Jiná	0	0 %	1	3 %
Nelze určit	4	11 %	2	6 %
Celkem	36	100 %	31	100 %

Tabulka 15: Pozice kataforik *ita* a *sic*

Zastoupení pozic u adjektivního kataforika *tantus* znázorňuje tabulka 15. I zde převažuje první pozice, vzhledem k jeho inherentně emfatickému významu¹¹⁰ je však spíše překvapivé,

¹⁰⁹ Zkoumala jsem také potenciální rozdíly na základě postcedentu, tedy zda se liší poměr dvou hlavních sledovaných pozic u *sic* a *ita* použitých se srovnávací konstrukcí a těch spojených s účinkovou větou, žádný rozdíl jsem však nevy pozorovala.

¹¹⁰ Viz Pinkster (2021: 985-986): „[...] there are words that are intrinsically emphatic on account of their meaning. This category comprises demonstrative pronouns and adverbs, adjectives and adverbs of dimension (size and quantity) and value (including superlatives), intensifiers and negatives.“

že dominance první pozice není ještě vyšší. Celkově je však opět nutné přihlédnout k poměrně malému rozsahu vzorku, který by pro získání spolehlivé tendence bylo třeba navýšit.

	Počet	%
První	10	38 %
Druhá + třetí	0	0 %
První/předposlední	4	15 %
Předposlední před slovesem	6	23 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	4	15 %
Po slovese	0	0 %
Jiná	0	0 %
Nelze určit	2	8 %
Celkem	26	100 %

Tabulka 16: Pozice kataforika *tantus*

Z výše uvedených statistik vyplynulo, že při rozboru zastoupení pozic podle kataforik se mezi jednotlivými prostředky projevují různé tendence. Demonstrativní *hic* a *ille* a měrové *tantus* preferují první pozici, která zejména u demonstrativ jednoznačně převládá. Jedním z důvodů pro tuto preferenci by mohla být právě inherentní emfaticnost, která všechny zmíněné výrazy na základě Pinksterova popisu (2021: 985–986) spojuje. Výjimku v zájmených kataforách tvoří *is*, u nějž se projevila mírná preference umístění těsně před finální sloveso, pro jasné stanovení tendencí u tohoto zájmena by však bylo třeba analyzovat širší statistický vzorek. Adverbiální *ita* a *sic* se vyskytují ve shodném či velmi podobném procentuálním zastoupení jak v první, tak v předposlední pozici před slovesem, lze tedy konstatovat, že nemají preference ani pro jednu z těchto pozic.

4.3.5 Postavení podle typu postcedentu

Tento oddíl se zabývá distribucí zkoumaných pozic v závislosti na tom, na jaký typ postcedentu kataforický výraz odkazuje. Tabulka 17 ukazuje, do jakých podskupin postcedenty seskupují, včetně jejich podílu v korpusu.

	Počet	%
Účinkové věty	93	29 %
Obsahové věty	88	27 %
Kohezní katafory	82	25 %
Srovnávací konstrukce	48	15 %
Adverbiální věty (kromě účinkových)	12	4 %
Celkem	323	100 %

Tabulka 17: Typy postcedentů

Je třeba upozornit, že celkový počet postcedentů (323) nesouhlasí s celkovým počtem kataforik (322). Je to dáno tím, že v jednom případě kataforikum odkazuje ke dvěma postcedentům, k obsahové větě a k infinitivu:

(9) *Est enim boni viri, quem eundem sapientem licet dicere, **haec duo** tenere in amicitia: primum, ne quid fictum sit neve simulatum; aperte enim vel odisse magis ingenui est quam fronte occultare sententiam; deinde non solum ab aliquo allatas criminationes repellere, sed ne ipsum quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantem ab amico esse violatum. (Cic. Lael. 65)*

V následující sekci se budu věnovat popisu situace u každého typu postcedentu zvlášť, vyjma adverbiálních propozic z důvodu jejich nízkého počtu.

V rámci účinkových vět je patrné, že kataforika na ně odkazující nepreferují ani jednu z vzájemně si konkurujících pozic. Jak iniciální, tak předposlední postavení se vyskytuje v jednom ze čtyř případů.

	Počet	%
První	22	24 %
Druhá a třetí	6	6 %
První/předposlední	15	16 %
Předposlední před slovesem	23	25 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	15	16 %
Po slovese	0	0 %
Jiná	1	1 %
Nelze přesně určit	11	12 %
Celkem	93	100 %

Tabulka 18: Pozice kataforika, je-li postcedentem VV účinková

Jelikož typickými kataforiky, která na účinkové propozice odkazují, jsou adverbialní *ita* a *sic*, lze si klást otázku, zda absence predominantní pozice nekoreluje s daty zjištěnými specificky pro tato adverbia. Případy s *ita* a *sic* však netvoří ani jednu polovinu všech excerpt s kataforiky odkazujícími k tomuto typu postcedentu (42 z 93).¹¹¹ Zbylá excerptovaná kataforika se nicméně chovají stejně:

	Počet	%
První	12	24 %
Druhá a třetí	2	4 %
První/předposlední	8	16 %
Předposlední	14	27 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	8	16 %
Po slovese	0	0 %
Jiná	1	2 %
Nelze přesně určit	6	12 %
Celkem	51	100 %

Tabulka 19: Pozice jiných kataforik než *ita* a *sic*, je-li postcedentem VV účinková

¹¹¹ *Ita* se v mém korpusu v tomto kontextu vyskytlo 28x, *sic* 14x.

Sedm z dvanácti iniciálních pozic zaujímá kataforikum *tantus*, další tři kataforikum *adeo*. Mezi čtrnácti předposledními pozicemi žádný výraz nedominoval, excerpta se dělí mezi nejrůznější kataforika, včetně právě *tantus* a *adeo*. Na základě těchto informací nelze jednoznačně stanovit, jaký vliv má postcedent v podobě účinkové věty na postavení kataforika, které na něj odkazuje. Do výsledné statistiky pozic se mohou kromě vlivu postcedentu (v tomto případě absence preference určité pozice) promítat také specifické tendence konkrétních kataforik, která v tomto kontextu nacházíme.

Tabulka 20 je věnována podílu jednotlivých pozic kataforik s postcedentem v podobě obsahových vět. V rámci tohoto typu vedlejších vět jsem ve svém korpusu narazila na propozice oznamovací, žádací, snahové a v několika případech také na nepřímé otázky.

	Počet	%
První	21	25 %
Druhá a třetí	2	2 %
První/předposlední	21	24 %
Předposlední před slovesem	11	13 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	15	16 %
Po slovese	8	9 %
Jiná	2	2 %
Nelze přesně určit	8	9 %
Celkem	88	100 %

Tabulka 20: Pozice kataforika, je-li postcedentem VV obsahová

Kataforika s postcedentem v podobě obsahové věty poměrně jasně preferují první pozici na úkor pozice předposlední. Zároveň je však i zde nejasné, zda to nemůže být dáno větší frekvencí určitých kataforik, která se často objevují právě v první pozici.

	Počet	%
<i>Hic</i>	39	44 %
<i>Ille</i>	18	20 %
<i>Is</i>	19	22 %
<i>Eo</i>	7	8 %
Ostatní	5	6 %
Celkem	88	100 %

Tabulka 21: Kataforické prostředky odkazující k postcedentu v podobě VV obsahové

V tabulce 21 vidíme, že nejčastějším kataforikem odkazujícím na obsahovou propozici je *hic*. Spolu s ukazovacím *ille*, u něž se v oddílu 4.3.4 projevila stejně jako u *hic* tendence k umístění na začátek propozice, tvoří 64 % všech případů v této kategorii. U obou těchto zájmených kataforik první pozice při odkazování na obsahovou větu převažuje.

	První pozice	Předposlední pozice
<i>Hic</i>	8	5
<i>Ille</i>	9	1
<i>Is</i>	3	5
Ostatní	2	0
Celkem	22	11

Tabulka 22: Pozice jednotlivých kataforických lexémů, je-li postcedentem VV obsahová

Naopak v tomto kontextu poměrně časté *is* se chová podobně, jako jsme si ukázali výše, tedy preferuje pozici předposlední. V tomto případě se tedy lze domnívat, že převažující první pozice může být ovlivněna spíše tendencí konkrétního užitého kataforického prostředku než typem postcedentu.

V souladu s touto domněnkou, že typ postcedentu s pozicí kataforického slova může souviset pouze sekundárně skrze konkrétní kataforikum, se kterým se pojí, jsou také případy kohezní katafory.

	Počet	%
První	22	27 %
Druhá a třetí	3	4 %
První/předposlední	22	27 %
Předposlední před slovesem	9	11 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	10	12 %
Po slovese	5	6 %
Jiná	0	0 %
Nelze přesně určit	11	13 %
Celkem	82	100 %

Tabulka 23: Pozice kataforika u kohezních katafor

I u nich první pozice výrazně převažuje nad tou předposlední, a zároveň *hic* a *ille* dohromady zde mají ještě vyšší zastoupení než u postcedentu typu obsahových vět: 75 %.

	Počet	%
<i>Hic</i>	48	59 %
<i>Ille</i>	13	16 %
<i>Is</i>	5	6 %
<i>Ita</i>	7	9 %
<i>Sic</i>	5	6 %
Ostatní	4	5 %
Celkem	82	100 %

Tabulka 24: Zastoupení kataforických lexémů u kohezních katafor

Hic je, stejně jako u postcedentních obsahových vět, hlavním kataforikem, které stojí v první pozici, předposlední pozice pak nemá jasné preference pro konkrétní kataforika.

	První pozice	Předposlední pozice
<i>Hic</i>	17	3
<i>Ille</i>	1	2
<i>Is</i>	1	1
<i>Sic</i>	1	2
Ostatní	2	1
Celkem	22	9

Tabulka 25: Zastoupení kataforických lexémů u vybraných pozic kohezních katafor

Zajímavé jsou v tomto směru srovnávací konstrukce. Na rozdíl od ostatních typů postcedentů je u nich předposlední pozice častější než ta první.

	Počet	%
První	8	17 %
Druhá a třetí	1	2 %
První/předposlední	9	19 %
Předposlední před slovesem	13	27 %
Před slovesem (sloveso není poslední)	8	17 %
Po slovese	4	8 %
Jiná	2	4 %
Nelze přesně určit	3	6 %
Celkem	48	100 %

Tabulka 26: Pozice kataforika v tzv. srovnávacích konstrukcích

Nejčastějšími kataforiky této kategorie jsou *sic*, které nemá preference ani pro jednu z pozic, *tantus*, které se častěji (ale pouze na základě malého vzorku případů) objevuje v první pozici, a *tam*. Žádné z kataforik jasně nedominuje ani v kategorii první pozice, ani v kategorii předposlední. U tohoto typu postcedentu nelze jasně stanovit, zda je rozložení pozic důsledkem preferencí jednotlivých kataforik či vlivem právě typu postcedentu.

4.4 Analýza vybraných pozic

V předchozí podkapitole jsem prezentovala a komentovala přehledy a případné obměny zastoupení jednotlivých postavení kataforických slov na základě různých sledovaných proměnných, jako jsou autor a typ textu, postcedent, nadřazený propoziční celek a typ kataforika. V následující části se zaměřím na excerpta z perspektivy jednotlivých pozic, které dále rozeberu, a popíšu problémy, které při analýze u vybraných pozic vyvstávají.

4.4.1 První pozice

V této části se zaměřím na detailnější pohled na případy, v nichž kataforikum zaujímá první pozici. V metodologickém úseku 4.1 popisují kategorii první pozice jako takovou, kdy se sloveso nachází na konci propozice, kataforikum stojí v první možné pozici a od finálního slovesa jej dělí ještě alespoň jeden prvek/větný člen.

První možná pozice neznámá nutně, co se pořadí slov týče, pozici úplně první. V kapitole 2 jsem na základě práce Olgy Spevak (2010) popsala, která latinská slova stávají v pevné první pozici ve větě. Tyto výrazy, i za předpokladu, že stojí před kataforikem, do pořadí členů věty nepočítám. V příkladech (10) a (11) se jedná o konektivní *nam* a *itaque*, která ve své propozici neplní funkci větného členu, v příkladu (12) pak o vztažné *qui*, které sice funkci větného členu zastává, je však fixováno na první pozici a kataforikum ho tedy musí nutně následovat.

(10) *Nam hoc quidem in talibus viris quid attinet dicere, si contendisset, impetratum non fuisse, cum illi sanctissimi viri fuerint, aequae autem nefas sit tale aliquid et facere rogatum et rogare?* (Cic. Lael. 39)

(11) *Itaque hoc, quod apud Pomponium legi, animo mandabitur: „Quidam adeo in latebras refugerunt ut putent in turbido esse quidquid in luce est.“* (Sen. ep. 3,6)

(12) *Adhuc Epicurum complicamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: „Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas.“* (Sen. ep. 8,7)

Kromě prvků předcházejících kataforické slovo v první možné pozici jsem se dále zaměřila také na větné členy, které naopak stojí mezi ním a slovesem. Počet větných členů, které se v mé excerpici vklínily mezi kataforikum v první pozici a sloveso v pozici finální, nepřesáhl pouhé dva najednou, a to poměrně vzácně, v pouhých 10 případech, které tvoří jen 13 % všech excerpt v této kategorii. Zbýlých 87 % příkladů (v absolutním čísle 67) tedy připadá na iniciální kataforikum následované pouhým jedním preverbálním větným členem.

Celkově se v 77 excerpovaných příkladech vyskytovalo 88 vnitřních větných členů. Ty jsem dále rozřadila do základních podskupin podle jejich větněčlenského typu: podmět, předmět (souhrnně pro různé druhy), příslovečné určení (souhrnně pro různé druhy) a doplněk. Početní zastoupení těchto podskupin ilustruje tabulka 27:

Typ větného členu	Počet
Podmět	20
Předmět	36
Doplněk	1
Příslovečné určení	31
Celkem	88

Tabulka 27: Zastoupení větných členů mezi kataforikem v první pozici a slovesem

Z této tabulky vyplývá, že nejčastějším větným členem objevujícím se mezi kataforikem a finálním slovesem je předmět. Takový předmět může být jak přímý, tak nepřímý a jeho funkci může zastávat jak plnovýznamové substantivum či nominální syntagma (13), tak také zájmenný tvar (14).

(13) *Quae tamen si tolerabiles erunt, ferendae sunt, et hic honos veteri amicitiae tribuendus, ut is in culpa sit qui faciat, non is qui patiatur, iniuriam.* (Cic. Lael. 78)

(14) *Hoc tibi de me recipe; non trepidabo ad extrema, iam praeparatus sum, nihil cogito de die toto.* (Sen. ep. 54,7)

Zastoupení jednotlivých morfologických typů předmětů znázorňuje následující tabulka:

Typ předmětu	Počet	%
Osobní zájmeno	18	50 %
Jiný typ zájmena	6	17 %
Životné substantivum/NS	3	8 %
Neživotné substantivum/NS	9	25 %
Celkem	36	100 %

Tabulka 28: Morfologické vyjádření předmětu mezi kataforikem v první pozici a slovesem

Jak je patrné, zájmenné předměty tvoří souhrnně dvě třetiny všech vnitřních předmětů mezi iniciálním kataforikem a slovesem na konci propozice. Může se jednat jak o tvary osobních zájmen, které jsou zastoupeny nejčastěji (50 %), tak také například o zájmena neurčitá či ukazovací, jako v následujících případech:

(15) *Ego vero omnia in te cupio transfundere, et in hoc aliquid gaudeo discere, ut doceam.* (Sen. ep. 6,4)

(16) „Moratur“ inquis „me res familiaris; sic illam disponere volo, ut sufficere nihil agenti possit, ne aut paupertas mihi oneri sit aut ego alicui.“ (Sen. ep. 17,1)

Jelikož předměty v podobě osobních zájmen jsou v pozici mezi kataforikem a slovesem časté a jak bylo ukázáno, v mnoha případech mohou být tím jediným, co kataforikum od slovesa odděluje, považuji za důležité zmínit se zde o jejich slovosledné charakteristice, jelikož se v latinské lingvistice jedná o diskutované téma.

Tradiční pohled¹¹² považuje ne-nominativní tvary latinských osobních zájmen za enklitika a předpokládá, že jejich pozice je tímto omezena na druhou pozici ve větě. (Toto pojetí osobních zájmen vychází z Wackernagelova zákona, který postuluje obecně pro indoevropská enklitika právě druhou větnou pozici.) V případě aplikace tohoto přístupu na můj výzkum by takové tvary osobních zájmen bylo jistě vhodnější zařadit spíše do kategorie elementů s fixním slovosledem a po vzoru jiných obdobných případů (jako je třeba *qui*, které má také

¹¹² Viz např. Leumann, Hoffmann a Szantyr (1972: 400).

podobně jako osobní zájmena větněčlenskou funkcí) je do pořadí prvků ve větě nepočítat. To by znamenalo nutnost vyřadit část excerpovaných kataforik z kategorie pro první pozici a zahrnout je v mé klasifikaci mezi kataforika v pozici první/předposlední.

V dnešní době je však aplikace Wackernagelova zákona na latinská osobní zájmena považována za přinejmenším problematickou, vzhledem k tomu, že tato zájmena se ve větě objevují v nejrůznějších pozicích a nikoli pouze v té druhé.¹¹³ Někteří badatelé předpokládají (i vzhledem k výsledku vývoje v románských jazycích, kde existují jak samostatné formy zájmen, tak jejich klitické protějšky, např. francouzské *me* a *moi*), že totožný tvar ne-nominativního osobního zájmena se v latinské větě mohl objevit jak jako enklitikon, které podléhá Wackernagelovu zákonu, tak také samostatně.¹¹⁴ Spevak jde ve svém článku *Les enclitiques en latin* (2006) v kritice ještě dál a na základě své korpusové studie napadá celkové tvrzení, že latinská osobní zájmena lze vůbec považovat za enklitická.¹¹⁵ Toto kritické stanovisko ve svém druhém dílu latinské syntaxe přejímá také Pinkster (2021: 985) a dodává, že ne-nominativní osobní zájmena obvykle stávají za pragmaticky významným elementem (což kataforikum běžně splňuje). Předchozí shrnutí ukazuje, že status osobních zájmen jakožto enklitik je velmi nejasný a problematický. Právě z tohoto důvodu s odvoláním na zmíněné autority ponechávám dotyčné příklady z mé excerpce v kategorii první pozice.

Plnovýznamová substantiva či nominální syntagmata tvoří jednu třetinu vnitřních předmětů. Jedná se převážně o substantiva neživotná, životná se objevují pouze ve třech případech, z nich pouze jednou jde o konkrétní osobu (17). Příklad (18) zároveň ilustruje také použití neživotného substantiva v roli předmětu.

(17) *At C. Blossius Cumanus, hospes familiae vestrae, Scaevola, cum ad me, quod aderam Laenati et Rupilio consulibus in consilio, deprecatum venisset, hanc ut sibi ignoscerem causam adferebat, quod tanti Ti. Gracchum fecisset, ut quidquid ille vellet, sibi faciendum putaret.* (Cic. Lael. 37)

¹¹³ Viz Pinkster (2021: 985).

¹¹⁴ Viz např. Salvi (1997).

¹¹⁵ Spevak (2006: 272): „Les pronoms personnels latins ne sont pas enclitiques et ils n'ont pas de place fixe dans la phrase; ils ne sont donc pas soumis à la loi de Wackernagel.“

(18) *Tamen haec duo levitatis et infirmitatis plerosque convincunt, aut si in bonis rebus contemnunt aut in malis deserunt.* (Cic. Lael. 64)

(19) [...] *nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officii.* (Cic. Lael. 8)

Právě neživotné předměty předcházející sloveso, jako je například *animus* v (20), jsou dalším faktorem, který může příslušnost kataforika do kategorie první možné pozice oslabit.

(20) *Itaque sic animum componamus, ut quidquid res exiaget, id velimus, et in primis ut finem nostri sine tristitia cogitemus.* (Sen. ep. 61,3)

Neživotné entity mají totiž, jak bylo řečeno v kapitole 2, větší tendenci tvořit se slovesem pragmatickou jednotku a držet se v jeho těsné blízkosti.¹¹⁶ Ani to však neznamená, že bychom v takovýchto případech mohli kataforika z kategorie první pozice spolehlivě vyloučit. Slovosled kataforikum – neživotný předmět – sloveso totiž může stejně dobře představovat shodou okolností totožný výsledek dvou tendencí, jak té, která přimyká neživotný předmět k jeho řídicímu slovesu, tak té, která staví kataforické slovo do iniciální pozice.

Druhým nejčastějším prvkem objevujícím se mezi kataforikem a slovesem jsou příslovečná určení. Na základě sémantiky se může jednat o příslovečná určení nejrozličnějších druhů: času (21), místa (22), způsobu (23), původce děje (24) apod.

(21) *Adhuc Epicurum complicamus, cuius hanc vocem hodierno die legi: „Philosophiae servias oportet, ut tibi contingat vera libertas.“* (Sen. ep. 8,7)

(22) *Tanta in eo peccandi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiam si causa non esset.* (Cic. off. 2,84)

(23) *Sic enim in species secabitur ut dicamus: „quod est“ aut corporale est aut incorporale.* (Sen. ep. 58,11)

(24) *Istuc quoque ab Epicuro dictum est: „Si ad naturam vives, numquam eris pauper; si ad opiniones, numquam eris dives.“* (Sen. ep. 16,7)

¹¹⁶ Viz Spevak (2010: 284–285).

V rámci morfologického popisu jde nejčastěji (15 z 31 případů) o předložková syntagmata (25), dále poměrně často o adverbia (u 13 případů) (26) a výjimečně také o substantivní příslovečné určení v bezpředložkovém ablativu (27).

(25) *Alexander cuidam civitati partem agrorum et dimidium rerum omnium promittenti „Eo,“ inquit, „**proposito in Asiam** veni, ut non id acciperem, quod dedissetis, sed ut id haberetis, quod reliquissem.“ (Sen. ep. 53,10)*

(26) *Illud **praecipue** impedit, quod cito nobis placemus. (Sen. ep. 59,11)*

(27) *Et **tantum luti** tota via fuit, ut possim videri nihilominus navigasse. (Sen. ep. 57,1)*

Za problematické lze označit případy podobné (28) a (29), kde způsobové adverbium přímo modifikuje sloveso, popř. adjektivum v roli jmenné části přísudku, je s ním těsně sémanticky spjaté a je tedy logické, že stojí v jeho těsné blízkosti.

(28) *Atque etiam **hoc praeceptum officii diligenter** tenendum est, ne quem umquam innocentem iudicio capitis arcessas; (Cic. off. 2,51)*

(29) ***Hoc multo** fortius est, ebrio ac vomitante populo siccum ac sobrium esse, illud temperantius, non excerpere se nec insignire nec misceri omnibus et eadem, sed non eodem modo facere. (Sen. ep. 18,4)*

Zároveň však jednoznačnou poziční preferenci pro taková adverbia obecně nelze spolehlivě stanovit.¹¹⁷ Proto i v tomto případě nechávám taková excerpta (kterých je navíc málo) v kategorii první možné pozice.

Co se vnitřních podmětů týče, z tabulky 29 je zřejmé, že z morfologického hlediska jednoznačně převažují substantiva / nominální syntagmata (80 % případů). Zájmené podměty se objevily pouze v jedné pětině případů (4 z 20) a šlo pokaždé o jiný typ zájmena, z nichž tři anaforicky odkazovala k předcházejícímu kontextu a tím posledním bylo záporné neurčité *nihil*.

¹¹⁷ Ricca (2009: 124): „As noted above, very little can be said in general terms about the syntactic position of manner adverbs, even in short declarative sentences. At least within Classical prose [...] the unmarked position for manner adverbs is probably between subject – when expressed at all – and the verb.“

Typ podmětu	Počet	%
Zájmeno	4	20 %
Životné substantivum/NS	4	20 %
Neživotné substantivum/NS	12	60 %
Celkem	20	100 %

Tabulka 29: Morfologické vyjádření podmětu vklíněného mezi kataforikum a sloveso

Ačkoli u předmětu je poměr zájmených forem vůči těm substantivním opačný, množství substantivních podmětů ukazuje, že kataforika mohou zcela běžně předcházet i plnovýznamové prvky. Vysoká četnost neživotných substantiv jak v roli podmětu, tak předmětu je dána nejspíše filozofickým charakterem textů, kde se hovoří převážně o neživých abstraktních entitách. Mezi podměty se opakují např. *philosophia* a *vis (iustitiae, probitatis apod.)*, mezi předměty pak *animus*.

(30) *Cum igitur tanta vis iustitiae sit, ut ea etiam latronum opes firmet atque augeat, quantam eius vim inter leges et iudicia et in constituta re publica fore putamus?* (Cic. *off.* 2,40)

(31) *Quod si tanta vis probitatis est ut eam vel in eis, quos numquam vidimus, vel quod maius est, in hoste etiam diligamus, quid mirum est, si animi hominum moveantur, cum eorum, quibuscum usu coniuncti esse possunt, virtutem et bonitatem perspicere videantur?* (Cic. *Lael.* 29)

(32) *Hoc primum philosophia promittit, sensum communem, humanitatem et congregationem.* (Sen. *ep.* 5,4)

(33) *Sed adeo, mi Lucili, philosophia sacrum quiddam est et venerabile, ut etiam, si quid illi simile est, mendacio placeat.* (Sen. *ep.* 55,4)

V této části jsem podrobněji představila kategorii první pozice a popsala jsem možné problémy, které mohou potenciálně komplikovat klasifikaci excerptovaných katafor jakožto skutečně iniciálních. Vzhledem k tomu, že stav bádání v těchto oblastech neposkytuje v současnosti jednoznačné odpovědi, ponechávám tyto potenciálně problematické případy v podskupině první možné pozice, pouze s drobným otazníkem do budoucna pro účely dalšího zkoumání.

4.4.2 Druhá/třetí pozice

V této části budu popisovat druhou a třetí pozici, půjde však o úsek výrazně stručnější, vzhledem k tomu, že druhých a třetích pozic můj korpus obsahoval pouze 13. Opět, podobně jako tomu bylo s první pozicí, se jedná o pozici druhou a třetí **možnou**, tudíž slova s fixním slovosledem do pořadí nezahrnuji. Znamená to, že nejenže kataforikum v této pozici aspoň jeden větný člen následuje, zároveň ho jeden, případně dva větné členy také předchází:

(34) *Neminem **eo** fortuna provexit, ut non tantum illi minaretur, quantum permiserat.*

(Sen. ep. 4,7)

(35) *Sed **iam me sic ad omnia ista** duravi, ut audire vel pausarium possim voce acerbissima remigibus modos dantem.* (Sen. ep. 56,5)

Situace je podobná té, kterou jsem popsala v oddílu o první pozici. Po kataforiku se může objevit jak podmět, tak předmět, tak také příslovečné určení.

(36) *Iustis autem et fidis hominibus, id est bonis viris, **ita fides** habetur, ut nulla sit in iis fraudis iniuriaequae suspicio.* (Cic. off. 2,33)

(37) *Verum tamen, quam diu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites aut necessarii, regum, populorum, nationum portus erat et refugium senatus, nostri autem magistratus imperatoresque **ex hac una re maximam laudem** capere studebant, si provincias, si socios aequitate et fide defendissent.* (Cic. off. 2,26–27)

Všechny tyto větné členy navíc mohou kataforikum v této pozici také předcházet.

(38) *Intelleges **quaedam ideo** minus timenda quia multum metus afferunt.* (Sen. ep. 4,3)

(39) *Quanto id magis in homine fit natura, qui et se ipse diligit et alterum anquiri, cuius **animum ita** cum suo misceat, ut efficiat paene unum ex duobus.* (Cic. Lael. 81)

(40) *Egregie **hoc** tertium Epicurus, cum uni ex consortibus studiorum suorum scriberet: „Haec.“ inquit, “ego non multis, sed tibi; satis enim magnum alter alteri theatrum sumus.”* (Sen. ep. 7,11)

Oproti prvním pozicím se však po kataforiku v druhé a třetí pozici vyskytují převážně substantivní podměty a předměty na úkor zájmenných. Zájmenný větný člen se po kataforiku objevil pouze jedenkrát:

(41) *Itaque non tam ista me sapientiae, quam modo Fannius commemoravit, fama delectat, falsa praesertim, quam quod amicitiae nostrae memoriam spero sempiternam fore, idque **eo mihi** magis est cordi, quod ex omnibus saeculis vix tria aut quattuor nominantur paria amicorum [...]. (Cic. Lael. 15)*

Mezi substantivními větnými členy následujícími kataforikem převažují substantiva neživotná, která, podobně jako v příkladech první pozice, spadají do filozofické tematiky (34), (36), (39), (42).

(42) *Si plures habebit sententias metus, nihilominus in hanc partem potius inclina et perturbare te desine, ac subinde **hoc in animo** volve, maiolem partem mortalium, cum illi nec sit quicquam mali nec pro certo futurum sit, aestuare ac discurrere. (Sen. ep. 13,13)*

4.4.3 Pozice před slovesem

Pozice před slovesem je ta, kdy kataforikum předchází sloveso (nestojí však nutně v pozici těsně před ním), které samo nezaujímá finální pozici, nýbrž za ním následuje další prvek. Kataforikum se tak vzhledem k nefinálnímu slovesu může vyskytovat v podobných pozicích jako v případech slovesa finálního. Může být iniciální (43), druhé/třetí (44), první / „předposlední“ (45), či „předposlední“, tedy těsně před slovesem (46).

(43) *Quoniamque **ita** ratio comparata est vitae naturaeque nostrae, ut alia ex alia aetas oriatur, maxime quidem optandum est, ut cum aequalibus possis, quibuscum tamquam e carceribus emissus sis, cum isdem ad calcem, ut dicitur, pervenire. (Cic. Lael. 101)*

(44) *Ceterum **adeo** mihi placet temptare animi tui firmitatem, ut e praecepto magnorum virorum tibi quoque praecipiam: interponas aliquot dies, quibus contentus minimo ac vilissimo cibo, dura atque horrida veste, dicas tibi: „Hoc est, quod timebatur?“ (Sen. ep. 18,5)*

(45) Si **cum hac exceptione** detur sapientia, ut illam inclusam teneam nec enuntiem, reiciam. (Sen. ep. 6,4)

(46) *Artifices scaenici, qui imitantur affectus, qui metum et trepidationem exprimunt, qui tristitiam repraesentant, **hoc indicio** imitantur verecundiam: deiciunt enim vultum, verba summittunt, figunt in terram oculos et deprimunt.* (Sen. ep. 11,7)

Prvky, které sloveso následují, jsou obvykle nominální (47) či předložková syntagmata (48).

(47) *Numquam **in tantum** conualescet **nequitia**, numquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophiae nomen venerabile et sacrum maneat.* (Sen. ep. 14,11)

(48) ***Hoc** tamen est commodissimum **in villa**, quod Baias trans parietem habet; incommodis illarum caret, voluptatibus fruitur.* (Sen. ep. 55,7)

Jak je zřejmé z příkladů (49–51) i z některých předcházejících, nominální syntagmata v postverbální pozici nemusí být nutně nositelem fokusu / informační salience, jak se domnívá Panhuis (1982: 148–149). Tím je obvykle právě kataforikum, které sloveso předchází. Toto zjištění tedy odporuje Panhuisovu závěru, že postverbální nominální syntagmata plní funkci vlastního rématu.

(49) *Pacuvius, qui Syriam usu suam fecit, cum vino et illis funebribus epulis sibi parentaverat, **sic** in cubiculum ferebatur **a cena** ut inter plausus exoletorum hoc ad symphoniam caneretur: βεβίωται, βεβίωται.* (Sen. ep. 12,8)

(50) *Haec **ita** multa quasi fata impendere **amicitiis**, ut omnia subterfugere non modo sapientiae sed etiam felicitatis diceret sibi videri.* (Cic. Lael. 35)

(51) *Quod si **hoc** apparet **in bestiis, volucris, nantibus, agrestibus, cicuribus feris**, primum ut se ipsae diligant – id enim pariter cum omni animante nascitur – deinde ut requirant atque appetant ad quas se applicent eiusdem generis animantis – idque faciunt cum desiderio et cum quadam similitudine amoris humani [...].* (Cic. Lael. 81)

4.4.4 Pozice po slovese

Pozice po slovese je pro kataforická slova celkem výjimečná, objevují se v ní pouze v 5 % případů. Kataforikum v nich může stát buď úplně na konci propozice (52–55), což je běžnější, nebo jej může následovat ještě další větný člen (56).

(52) „*Non agitur,*“ *inquis, „nunc de hoc, an amicitia propter se ipsam appetenda sit.“*
(Sen. ep. 9,12)

(53) *Ita fit verum illud, quod initio dixi, amicitiam nisi inter bonos esse non posse.* (Cic. Lael. 65)

(54) *Summa igitur et perfecta gloria constat ex tribus his: si diligit multitudo, si fidem habet, si cum admiratione quadam honore dignos putat.* (Cic. off. 2,31)

(55) *Omnino meminisse debemus, id quod a nostris hominibus saepissime usurpatum iam in proverbii consuetudinem venit, „larqitionem fundum non habere“.* (Cic. off. 2,55)

(56) *Debeo hoc suburbano meo, quod mihi senectus mea, quocumque adverteram, apparuit.* (Sen. ep. 12,4)

4.4.5 Pozici nelze určit a jiná pozice

Pozice, kterou nelze určit, byla definována v metodologické části na základě toho, že věta, do níž je kataforikum umístěno, neobsahuje sloveso či se vůbec nejedná o větnou konstrukci. Často se v této pozici objevují například kataforika ve funkci osamostatněného větného členu:

(57) *Agatur eius diligentissime cura, ita tamen, ut cum exiget ratio, cum dignitas, cum fides, mittendum in ignes sit.* (Sen. ep. 14,2)

(58) *Vel hoc ipsum, quod omnia ista, quae sensibus serviunt, quae nos accendunt et irritant, negat Plato ex his esse, quae vere sint.* (Sen. ep. 58,26)

(59) *Sed non egeo medicina: me ipse consolor, et maxime illo solacio, quod eo errore careo, quo amicorum decessu plerique anxi solent.* (Cic. Lael. 10)

Zvláštním případem jsou příklady (60) a (61). V prvním z nich je kataforikum součástí výčtu, ve druhém jde o jednočlennou oznamovací větu odpovídající na předcházející otázku.

(60) *Omnia mea mecum sunt: iustitia, virtus, prudentia, hoc ipsum, nihil bonum putare quod eripi possit.* (Sen. ep. 9,19)

(61) *Quid ergo erit, ex quo haec deducantur? illud, cui nomen modo parum proprium imposuimus, „quod est“.* (Sen. ep. 58,11)

Poměrně běžně se může jednat také o přísudky jmenné se sponou, v nichž spona chybí a jmennou částí přísudku je adjektivum (ne participium či gerundivum, která mají blíže k analytickému tvaru přísudku).

(62) *Sin autem illa veriora, ut idem interitus sit animorum et corporum nec ullus sensus maneat, ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali;* (Cic. Lael. 14)

(63) *Quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinuerunt, nunc, ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est, idque eo indignius, quod eo tempore hoc contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset.* (Cic. off. 2,65)

U těchto případů by výsledná pozice závisela na umístění spony a nelze ji tedy bez ní určit.

Jiná pozice je svým způsobem také pozicí, kterou nelze určit, jde totiž o kataforika umístěná mezi dva slovesné tvary, z nichž jeden je infinitiv a druhý obvykle modální sloveso (64), popřípadě jde-li o analytický přísudek složený z participia a slovesa esse (65).

(64) *Sed plerique perverse, ne dicam impudenter, habere talem amicum volunt, quales ipsi esse non possunt, quaeque ipsi non tribuunt amicis, haec ab eis desiderant.* (Cic. Lael. 82)

(65) *Incredibilia sunt, quae tulerim, cum me ferre non possem; illud scito, Ulixem non fuisse tam irato mari natum ut ubique naufragia faceret; nausiator erat.* (Sen. ep. 53,4)

U takto umístěných kataforik nelze o jejich pozici vzhledem ke slovesu jasně rozhodnout, jaké faktory ji způsobují. Takových pozic se navíc v mém korpusu vyskytuje příliš málo na to, aby ohledně nich mohly být formulovány jakékoli závěry.

4.5 Postavení kataforika a jeho postcedentu v podobě vztažné věty

V této podkapitole se budu věnovat kataforikům odkazujícím na vedlejší věty vztažné, která byla z předcházejících statistik vyloučena na základě vysoké proměnlivosti co do informační salience. Jak bylo popsáno v kapitole 3, jedná se o typ strukturní katafory, kdy mezi kataforickým výrazem a jeho postcedentem existuje vztah syntaktické závislosti, explicitně vyjádřený vztažným zájmenem či adverbium.

V rámci této kategorie se budu soustředit ne na relativní pozici kataforika vzhledem ke slovesu jako v předchozích podkapitolách, nýbrž na postavení kataforika vůči svému postcedentu a zároveň umístění postcedentní vedlejší věty v rámci souvětí, jehož je součástí.

4.5.1 Charakteristika vztažných vět

Pinkster ve svém článku *Relative clauses in Latin: some problems of description* (2012) rozlišuje vztažné věty adnominální a autonomní, které se liší typem antecedentu. Termín antecedent běžně označuje slovo či syntagma, na němž vztažná věta závisí a je homonymní s termínem antecedent užívaným v souvislosti s anaforou (viz kapitola 3). Možná právě z tohoto důvodu preferuje Pinkster (2012: 379) při popisu řídicího prvku vztažných vět označení *hlava* (*head*).

Adnominální vztažné věty, jak sám název napovídá, rozvíjejí substantivum či nominální syntagma substantivum obsahující. Toto syntagma může obsahovat i kataforický výraz (např. ukazovací zájmeno) v roli determinantu:

(66) *In illo autem altero genere largiendi, quod a liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis adfecti esse debemus.* (Cic. *off.* 2,61)

Autonomní vztažné věty se objevují zcela bez antecedentu, nebo závisí na antecedentu zájmeném. V takovém případě se hovoří také o přípravném zájmenu či o tzv. pádovém

ukazateli,¹¹⁸ jehož účelem je „signalizovat funkci, kterou vztažná věta ve větě hlavní plní“.¹¹⁹ Pinkster (2021: 505) uvádí, že se může jednat o zájmena *hic*, *ille*, *iste* a *is*, přičemž *is* je v tomto použití nejčastější. Přípravné zájmeno *is* může být buď zároveň kataforické i anaforické v případě, že přejímá prvek již z předcházejícího kontextu známý (67), nebo pouze kataforické (68). Právě v tomto druhém případě jde podle Pinkstera o pádový ukazatel, který je sám o sobě výrazem sémanticky vyprázdněným.¹²⁰

(67) *Quae ergo ad vitam hominum tuendam pertinent, partim sunt inanima, ut aurum, argentum, ut ea, quae gignuntur e terra, ut alia generis eiusdem, partim animalia, quae habent suos impetus et rerum appetitus. [...] Ea enim ipsa, quae inanima diximus, pleraque sunt hominum operis effecta.* (Cic. off. 2,11–12)

(68) *Maxime autem et gloria paritur et gratia defensionibus, eoque maior, si quando accidit, ut ei subveniatur, qui potentis alicuius opibus circumveniri urquerique videatur, ut nos et saepe alias et adulescentes contra L. Sullae dominantis opes pro Sex. Roscio Amerino fecimus, quae, ut scis, extat oratio.* (Cic. off. 2,51)

4.5.2 Vzájemné postavení kataforika a postcedentu

Co se vzájemné pozice přípravného výrazu a vztažné věty týče, Pinkster (2021: 505–506) uvádí, že samostatné zájmené kataforikum obvykle vztažné zájmeno těsně předchází.¹²¹ Toto tvrzení jsem se rozhodla ověřit ve svém výzkumu a tabulka 30 naznačuje, že podíl kataforických výrazů oddělených od postcedentů rozhodně není zanedbatelný.

	Počet	%
U sebe	193	70 %
Odděleně	84	30 %
Celkem	277	100 %

Tabulka 30: Vzdálenost kataforika od postcedentu v podobě VV vztažné autonomní

¹¹⁸ Spevak (2015: 182): „Nazývat ‚antecedent‘ toto přípravné zájmeno je tedy chybné. Termín ‚antecedent‘ má být vyhrazen výrazům jmenným [...]“

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ Pinkster (2021: 506–507).

¹²¹ Pinkster (2021: 505–506): „These determiners (i. e. *hic*, *ille*, *iste*, *is*) normally immediately precede the relative pronoun.“

Kataforika jsou od svého postcedentu separována cizím prvkem téměř v jedné třetině případů, jde tedy o jev poměrně častý. Týká se navíc všech ze zmíněných kataforik, jak je patrné z tabulky 31. Větší odchylka od průměru u kataforik *hic* a *iste* může být dána nízkou frekvencí výskytu těchto výrazů.

	<i>Is</i>	%	<i>Ille</i>	%	<i>Hic</i>	%	<i>Iste</i>	%
U sebe	130	71 %	35	66 %	17	63 %	11	79 %
Odděleně	53	29 %	18	34 %	10	37 %	3	21 %
Celkem	183	100 %	53	100 %	27	100 %	14	100 %

Tabulka 31: Vzdálenost jednotlivých kataforik od postcedentní VV vztažné autonomní

U katafor odkazujících na věty vztažné jsem kromě vzdálenosti kataforika a postcedentu zkoumala také, zda se postcedentní vztažná věta nachází uprostřed či na konci celého souvětí, a to na základě některých případů, na něž jsem při četbě textů narazila. Pro ilustraci zde uvádím příklad (69).

(69) *Vel hoc ipsum, quod omnia **ista**, quae sensibus serviunt, quae nos accendunt et irritant, negat Plato **ex iis esse**, quae vere sint.* (Sen. ep. 58,26)

V něm stojí vnitřní vztažná věta bezprostředně za svým kataforikem, zatímco koncová vztažná věta je od svého kataforika oddělena. Tabulka 32 ukazuje procentuální zastoupení jednotlivých kombinací dvou sledovaných proměnných:

	Počet	%
U sebe, uprostřed souvětí	136	49 %
U sebe, na konci souvětí	57	21 %
Odděleně, uprostřed souvětí	31	11 %
Odděleně, na konci souvětí	53	19 %
Celkem	277	100 %

Tabulka 32: Umístění postcedentní VV vztažné v souvětí a vzhledem ke kataforiku

Z tabulky vyplývá, že zatímco u vztažných vět ve vnitřním postavení je těsná blízkost postcedentu a kataforického výrazu téměř 5x častější než jejich separace, v koncovém postavení je poměr oddělených a navazujících postcedentů 1:1. V koncovém postavení je

tedy větší pravděpodobnost oddělení kataforika od postcedentu než ve vnitřním postavení, kdy svázanost obou koreferenčních výrazů jasně převládá.

U adnominálních vztažných vět je podíl oddělených kataforik (respektive nominálních syntagmat s kataforickým výrazem) od postcedentů vyšší, a to jak celkově (44 %), tak v závěrečné pozici (71 %).

	Počet	%
U sebe, uprostřed souvětí	30	42 %
U sebe, na konci souvětí	10	14 %
Odděleně, uprostřed souvětí	7	10 %
Odděleně, na konci souvětí	24	34 %
Celkem	71	100 %

Tabulka 33: Vzdálenost NS s kataforikem od postcedentu v podobě VV vztažné adnominální

4.5.3 Prvky oddělující kataforikum od postcedentní vztažné věty

Následující oddíl je věnován bližší charakteristice prvků, které kataforikum v případě separace od postcedentu oddělují. Nejprve se zaměřím na to, jaký počet oddělujících prvků lze mezi kataforikem a postcedentem najít a zda v tomto ohledu existují rozdíly mezi vztažnou větou uvnitř souvětí a na konci souvětí. Poté popíšu, jaký druh prvků se mezi oba výrazy vyskytuje nejčastěji.

Počet prvků mezi kataforikem a postcedentem budu ilustrovat dvěma tabulkami. První z nich, tabulka 34, ukazuje počet větných členů, které se mezi oba koreferenční výrazy mohou vklínit.

	1 VČ	2 VČ	3 VČ	4 VČ	Celkem
Odděleně, uprostřed souvětí	28	3	0	0	31
Odděleně, na konci souvětí	28	18	5	2	53

Tabulka 34: Počet větných členů vklíněných mezi kataforikum a postcedentní VV vztažnou

Jelikož větné členy mohou být víceslovné, tabulka 35 znázorňuje vzdálenost mezi kataforikem a postcedentem podle počtu vsunutých slov.

	1 slovo	2 slova	3 slova	4 slova	5 slov	6 slov	Celkem
Odděleně, uprostřed souvětí	24	5	2	0	0	0	31
Odděleně, na konci souvětí	19	18	8	4	2	2	53

Tabulka 35: Počet slov vklíněných mezi kataforikum a postcedentní VV vztaznou

Jak je z obou tabulek patrné, postcedentní vztazné věty umístěné uvnitř souvětí bývají od svého kataforika odděleny pouze malým počtem prvků. Obvykle se jedná o jediný jednoslovný větný člen (70), ostatní případy (71), (72) jsou poměrně vzácné, a i v nich se objevují elementy spíše krátké a nerozvitě.

(70) *Cum me amicis dedi non tamen mihi abduco, nec **cum illis moror**, quibus me tempus aliquod congregavit aut causa ex officio nata civili, sed cum optimo quoque sum.*
(Sen. ep. 62,2)

(71) *Hactenus mihi videor de amicitia quid sentirem potuisse dicere; si quae praeterea sunt – credo autem esse multa – **ab eis**, si videbitur, qui ista disputant, quaeritote.*
(Cic. Lael. 24)

(72) *Nam utilitates quidem etiam **ab eis** percipiuntur saepe, qui simulatione amicitiae coluntur et observantur temporis causa; in amicitia autem nihil fictum est, nihil simulatum et, quidquid est, id est verum et voluntarium.* (Cic. Lael. 26)

U vztazných vět vyskytujících se v koncové pozici v rámci souvětí najdeme separačních prvků obecně více, ačkoli krátké útvary (jeden VČ, jedno slovo) mají v rámci této kategorie také poměrně vysoké zastoupení. Ač pouze zřídka, najdeme mezi těmito excerpty i takové, v nichž jsou mezi kataforikum a postcedent vsunuty dokonce 4 větné členy či 6 slov (73), (74). Je tedy patrné, že na konec souvětí umístěná vztazná věta může být od kataforika oddělena větším počtem prvků, než kdyby stála ve vnitřní pozici.

(73) *Ita fit ut **is assentatoribus patefaciat aures suas maxime**, qui ipse sibi assentetur et se maxime ipse delectet.* (Cic. Lael. 97)

(74) ***Ille beatissimus est et securus sui possessor** qui crastinum sine sollicitudine exspectat.* (Sen. ep. 12,9)

Co se popisu vklíněných prvků týče, zdaleka nejčastějším zástupcem je sloveso, respektive přísudek, ať už se jedná o jednoslovný syntetický tvar slovesa (75), samotnou sponu *esse* (76) či celý přísudek jmenný se sponou (77). Najdeme ho v 51 případech z 53 u vztažných vět v koncové pozici a u 23 z 31 případů vztažných vět uprostřed souvětí.

(75) *Non enim omnes eos contemnunt, de quibus male existumant.* (Cic. off. 2,36)

(76) *Hoc autem, de quo nunc agimus, id ipsum est, quod "utile" appellatur.* (Cic. off. 2,9)

(77) *Prior ille sapiens est, quem non tela vibrantia, non arietata inter se arma agminis densi, non urbis impulsae fragor territat.* (Sen. ep. 56,13)

Takto vklíněné sloveso mohou doprovázet i další jeho argumenty, např. příslovečné určení (78), předmět (79) či dokonce podmět (80). Mezi kataforikem a postcedentem se může objevit kupříkladu také řídící substantivum/zájmeno, k němuž se kataforický výraz váže jakožto jeho neshodný přívlastek (81), případně i jen samotná vytýkací částice (82).

(78) *Quanta est animi magnitudo ad id sua sponte descendere, quod ne ad extrema quidem decretis timendum sit!* (Sen. ep. 18,11)

(79) *Inbecilli fluidique inter vana constitimus; ad illa mittamus animum, quae aeterna sunt.* (Sen. ep. 58,27)

(80) *Quanto huic periculum paratius foret multa agenti molientique, cui ne otium quidem tutum est?* (Sen. ep. 14,15)

(81) *Nam qui eorum cuiquam, qui una latrocinantur, furatur aliquid aut eripit, is sibi ne in latrocinio quidem relinquit locum, ille autem, qui archipirata dicitur, nisi aequabiliter praedam dispertiat, aut interficiatur a sociis aut relinquatur.* (Cic. off. 2,40)

(82) *Atque iis etiam, qui vendunt, emunt, conducunt, locant contrahendisque negotiis implicantur, iustitia ad rem gerendam necessaria est, cuius tanta vis est, ut ne illi quidem, qui maleficio et scelere pascuntur, possint sine ulla particula iustitiae vivere.* (Cic. off. 2,40)

5. Závěr

Práce představila v širším kontextu problematiku katafory v latině a postavení kataforických slov v latinské větě. Kapitola věnovaná vybraným pohledům na zkoumání latinského slovosledu představila metody a závěry dvou důležitých lingvistických studií zabývajících se tímto tématem z komunikační perspektivy, která je relevantní k problematikou katafory. V kapitole třetí byla katafora jako textový jev nejprve popsána na základě poznatků obecných studií a následně vymezena pro latinu pomocí popisu vztahu k okolním jazykovým jednotkám. Závěrečná kapitola představila analýzu katafor excerpovaných ze zvoleného korpusu textů.

Ukázalo se, že kataforické slovo (necháme-li stranou kataforické antecedenty vět vztahných) je obvykle informačně salientním prvkem své propozice. Ačkoli by tudíž v souladu se slovoslednými pravidly, která formuluje Panhuis (1982), mělo stát obvykle v pozici předcházející finální sloveso, souhrnná statistika excerpt odhalila, že podíl iniciálních kataforik je (zejména v rámci souměřitelných případů, v nichž sloveso stojí na konci propozice) příliš vysoký na to, aby se dalo hovořit o pouhé výjimce.

Na základě excerpovaných dat jsem představila, jakým způsobem se zastoupení jednotlivých pozic mění v souvislosti se zkoumanými proměnnými. Ačkoli mírné rozdíly jsou pozorovatelné jak mezi oběma excerpovanými autory, tak i mezi oběma zkoumanými Ciceronovými texty, nelze pouze na základě této excerpty stanovit, jak dalece konkrétní žánr či autor ovlivňuje postavení kataforik ve větě, a zůstává zde tak prostor pro další bádání.

Znatelnější rozdíly lze pozorovat na úrovni jednotlivých kataforických slov. Některá kataforika, především přirozeně emfatická *hic* a *ille* (případně *tantus*) zřetelně preferují první pozici před pozicí před finálním slovesem. Jiná kataforika, např. *sic* a *ita*, nevykazují preferenci ani pro jednu z těchto konkurenčních pozic.

Dalším faktorem, který, jak se zdá, má vliv na postavení kataforika ve větě, je typ postcedentu. Zatímco kataforika odkazující na vedlejší věty účinkové nejeví preferenci ani pro první, ani pro předposlední pozici, výrazy předjímající vedlejší věty obsahové a nezávislé

postcedenty v rámci tzv. kohezní katafory tendují k iniciálnímu postavení. Preference k umístění před finální sloveso se projevuje u tzv. srovnávacích konstrukcí. Jelikož se tendence k určité pozici (či naopak absence preferencí) v případě postcedentních účinkových a obsahových vět a kohezních katafor částečně překrývají s tendencemi formulovanými pro specifická kataforika, která se s těmito druhy postcedentů typicky pojí, nelze jasně stanovit, zda se jedná o jeden a tentýž faktor ovlivňující postavení kataforik, či o dva různé faktory vzájemně se doplňující.

Při zkoumání kataforických slov a jejich postcedentu v podobě autonomní vztahné věty se ukázalo, že ačkoli postcedent kataforikum častěji těsně následuje, v průměru v 70 % všech případů, oddělené postavení, které zaujímá 30 % případů, není nikterak vzácné.

Pokud stojí vztahná věta uprostřed souvětí, její oddělení od kataforika nastává poměrně zřídka, v pouhém jednom z šesti případů. Mezi oba výrazy se v takové situaci vsouvá nejčastěji jeden, někdy dva větné členy a jedná se o elementy spíše krátké a nerozvité. Při umístění vztahné věty na konec souvětí dochází k oddělení kataforika přibližně v jednom ze dvou případů, tedy výrazně častěji. Obvyklejší je v tomto případě také vklínění více než dvou prvků (větných členů i slov) či prvků rozvitějších. Nejčastějším elementem oddělujícím kataforikum od postcedentní vztahné věty, ať už při jejím vnitřním či koncovém umístění, je sloveso/přísudek.

Dirk Panhuis a Olga Spevak ve svých pracích představených v kapitole 2 oba používají ke zkoumání slovosledu metodu srovnávání příkladů souměřitelných na základě shodné valence slovesa a zaměřují se na relativní umístění jeho argumentů. Tato metoda, ač dobře zvolená, nevedla u Panhuisse k formulaci platných závěrů. V případě Spevak se sice jedná o závěry platné, ale zároveň velmi opatrné. Také z toho důvodu jsem ve své práci zvolila metodu jinou, a to zkoumání latinského slovosledu optikou určitého jevu. Kataforická slova jsem analyzovala ve všech jejich výskytech (bez omezení na určitý kontext) na základě excerpcí provedené ve vybraných Senekových dopisech a v Ciceronových spisech *Laelius de amicitia* a *De officiis* (2. kniha). Ani tato metoda však nevedla k formulaci jednoznačných slovosledných pravidel a poukázala pouze na určité patrné, nikoli však bezvýjimečné tendence v umístění kataforik v latinské větě.

Jelikož bylo slovosledné postavení kataforik v latině doposud okrajovým a neprobádaným tématem, smyslem mé práce je také poskytnout odrazový můstek k dalšímu výzkumu v této oblasti. Na základě rozsáhlejší excerptce by bylo možné navázat na mou práci analýzou preferovaného postavení u některých méně častých kataforik (*adeo, ideo, eo* apod.) či výrazů odkazujících na vzácnější typy postcedentů (zejména vedlejší věty adverbiální). Zároveň by na větším a rozličnějším korpusu pramenů z různých období bylo možné zkoumat, zda a jak se z diachronního hlediska mění tendence v postavení kohezních kataforik ve větě od klasického období směrem k románským jazykům, které je obvykle kladou na konec propozice. Další zajímavou oblast bádání by mohla představovat analýza správnosti překladů iniciálních kataforik z latiny do moderních jazyků.

6. Seznam použité literatury

COMBETTES, Bernard (2017). Facteurs discursifs et contraintes syntaxiques : aspects diachroniques de la relation de cataphore. *Langue française* [online]. Paříž: Armand Colin, 195, s. 111–130 [cit. 12. 7. 2021]. ISSN 0023-8368. Dostupné z: <https://doi.org/10.3917/lf.195.0111>.

CONTE, Gian Biagio (2008). *Dějiny římské literatury*. Druhé, revidované a doplněné vydání. Praha: KLP-Koniasch Latin Press. 797 s. ISBN 978-80-86791-57-9.

DE MELO, Wolfgang (2010). Possessive pronouns in Plautus. In: *Colloquial and literary Latin*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 71–99.

DE MELO, Wolfgang (2011). The Language of Roman Comedy. In: *A Companion to the Latin Language*. Chichester: Wiley-Blackwell, s. 321–343. ISBN 978-1-4051-8605-6.

DEVINE, A. M. a STEPHENS, Laurence D. (2006). *Latin word order: structured meaning and information*. Oxford: Oxford University Press. 639 s. ISBN 978-0-19-518168-5.

DICKEY, Eleanor a CHAHOUD, Anna, ed. (2010). *Colloquial and literary Latin*. Cambridge: Cambridge University Press. 515 s. ISBN 978-0-521-51395-1.

DICKEY, Eleanor (2010). Introduction. In: *Colloquial and literary Latin*. Cambridge: Cambridge University Press, s. 3–6.

DIK, Simon C. (1997a). *The theory of functional grammar*. Pt. 1., The structure of the clause. Druhé, revidované vydání. Berlin: Gruyter. 509 s. Functional grammar series. ISBN 3-11-015404-8.

DIK, Simon C. (1997b). *The theory of functional grammar*. Part 2, Complex and derived constructions. Druhé, revidované vydání. Berlin: Gruyter. 477 s. Functional grammar series. ISBN 3-11-015405-6.

DOS SANTOS FONSECA, Cristina (2013). Les pronoms cataphoriques sujets dans les subordonnées temporelles antéposées. De la phrase au discours. *Syntaxe et Sémantique* [online]. Presses universitaires de Caen, 14, s. 33–66 [cit. 12. 7. 2021]. ISSN: 1623-6742. Dostupné z: <https://doi.org/10.3917/ss.014.0033>.

FIRBAS, Jan (1992). *Functional sentence perspective in written and spoken communication*. Cambridge: Cambridge University Press. 239 s. Studies in English language. ISBN 0-521-03182-6.

- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a RUSÍNOVÁ, Zdenka, ed. (2008). *Příruční mluvnice češtiny*. Vyd 2., opr. [i. e. 3. vyd.]. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 799 s. ISBN 978-80-7106-980-5.
- HALLIDAY, M. A. K. a HASAN, Ruqaiya (1976). *Cohesion in English*. London: Longman. 374 s. English language series. ISBN 0-582-55041-6.
- HIRSCHOVÁ, Milada (2016): Funkční gramatika. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 541–542.
- HUANG, Yan (2012). *The Oxford dictionary of pragmatics*. Oxford: Oxford University Press. 336 s. The Oxford Dictionary. ISBN 978-0-19-953980-2.
- KARLÍK, Petr, NEKULA, Marek a PLESKALOVÁ, Jana, eds. (2016). *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. 2183 s. ISBN 978-80-7422-480-5.
- KARLÍK, Petr a OSOLSOBĚ, Klára (2016): Zájmeno. In: *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN, s. 2098–2101.
- KĚSIK, Marek (1989). *La cataphore*. Paříž: Presses universitaires de France. 159 s. ISBN 2130420230.
- KĚSIK, Marek (2014). Cataphore / anaphore : complémentarité référentielle, sémantique et syntaxique. In: *Les théories du sens et de la référence* [online]. Hommage à Georges Kleiber. Presses universitaires de Reims, s. 567–578 [cit. 12. 7. 2021]. Dostupné z: <https://hal.univ-reims.fr/hal-01864278/document>.
- LEUMANN, Manu, HOFFMANN, J. B. a SZANTYR, Anton (1972). *Lateinische Grammatik*. Bd. 2. Lateinische Syntax und Stilistik. Mnichov: C. H. Beck.
- LOUCKÁ, Hana (2005). *Introduction à la linguistique textuelle: la perspective fonctionnelle de l'énoncé et la cohérence textuelle*. Praha: Karolinum. 131 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze. ISBN 80-246-0982-7.
- MAILLARD, Michel (1974). Essai de typologie des substituts diaphoriques. Supports d'une anaphore et/ou d'une cataphore. *Langue française* [online]. Paříž: Armand Colin, 21, s. 55–71 [cit. 12. 7. 2021]. ISSN 0023-8368. Dostupné z: <https://doi.org/10.3406/lfr.1974.5665>.
- PANHUIS, Dirk (1982). *The communicative perspective in the sentence: a study of Latin word order*. Amsterdam: Benjamins. 178 s. Studies in language companion series (SLCS). ISBN 90-272-3010-2.

PINKSTER, Harm (1991). Evidence for SVO in Latin? In: *Latin and the Romance Languages in the Early Middle Ages* [online]. London: Routledge, s. 69–82 [cit. 15. 6. 2021]. Dostupné z: [https://www.harpinkster.nl/files/articles/Evidence for SVO in Latin \(1990\).pdf](https://www.harpinkster.nl/files/articles/Evidence%20for%20SVO%20in%20Latin%20(1990).pdf).

PINKSTER, Harm (2012). Relative clauses in Latin: some problems of description. In: *Hyperboreans: essays in Greek and Latin poetry, philosophy, rhetoric and linguistics* [online]. São Paulo: Humanitas/CAPES, s. 377–393 [cit. 12. 7. 2021]. ISBN 9788577321995. Dostupné z: <https://dare.uva.nl/search?identifier=ecd38790-50cb-485e-b80f-a734bd7c1f75>.

PINKSTER, Harm (2015). *The Oxford Latin syntax*. Volume I, The simple clause. New York: Oxford University Press. 1430 s. ISBN 978-0-19-928361-3.

PINKSTER, Harm (2021). *The Oxford Latin syntax*. Volume II, The complex sentence and discourse. Oxford: Oxford University Press. 1438 s. ISBN 978-0-19-923056-3.

RICCA, Davide (2009). Adverbs. In: *New perspectives on historical Latin syntax*. Volume 2, Constituent syntax: adverbial phrases, adverbs, mood, tense. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 109–191. ISBN 978-3-11-020563-3.

RISSELADA, Rodie (1993). *Imperatives and other directive expressions in Latin: a study in the pragmatics of a dead language*. Amsterdam: Gieben. 349 s. Amsterdam studies in classical philology. ISBN 90-5063-206-8.

SALVI, Giampaolo (1997). From Latin weak pronouns to Romance clitics. *Estudos Lingüísticos e Literários* [online]. Salvador: Universidade Federal da Bahia, 19, s. 85–104 [cit. 20. 7. 2021]. Dostupné z: [https://www.researchgate.net/publication/248664984 From Latin Weak Pronouns to Romance Clitics Budapest A Magyar Tudomanyos Akademia Nyelvtudomanyi Intezete 1996 pp 22 preprint version](https://www.researchgate.net/publication/248664984_From_Latin_Weak_Pronouns_to_Romance_Clitics_Budapest_A_Magyar_Tudomanyos_Akademia_Nyelvtudomanyi_Intezete_1996_pp_22_preprint_version).

SETAIOLI, Aldo (2014). Epistulae morales. In: Damschen, Gregor – Heil, Andreas (eds.). *Brill's Companion to Seneca. Philosopher and Dramatist*. Leiden – Boston: Brill 2014, s. 191–200.

SPEVAK, Olga (2006). Les enclitiques en latin. *Indogermanische Forschungen* [online]. Gruyter, 111, s. 249–274 [cit. 12. 7. 2021]. Dostupné z: <https://blogs.univ-tlse2.fr/olga-spevak/files/2018/10/Enclitiques-2006.pdf>.

SPEVAK, Olga (2010). *Constituent order in classical Latin prose*. Amsterdam: John Benjamins. 318 s. Studies in language companion series (SLCS). ISBN 978-90-272-0584-1.

SPEVAK, Olga (2014). *The Noun phrase in classical Latin prose*. Leiden: Brill. 377 s. Amsterdam Studies in Classical Philology. ISBN 978-90-04-26568-4.

SPEVAK, Olga (2015). *Syntax latinských vedlejších vět* by Jana Mikulová (recenze). *Listy filologické* [online]. Praha, 138, s. 181–184 [cit. 12. 7. 2021]. Dostupné z: www.jstor.org/stable/24623207.

TRNAVAC, Radoslava, TABOADA, Maite (2016). Cataphora, backgrounding and accessibility in discourse. *Journal of Pragmatics* [online]. Elsevier, 93, 68–84 [cit. 20. 7. 2021]. ISSN: 0378-2166. Dostupné z: <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2015.12.008>.

VITI, Carlotta (2008). Rheme before theme in the noun phrase. A case study from Ancient Greek. *Studies in Language* [online]. John Benjamins, 32, s. 894–915 [cit. 12. 7. 2021]. Dostupné z: DOI: 10.1075/sl.32.4.05vit.

ŽYTKOVÁ, Klára (2020). Vedlejší věty příčinné v 50. knize Iustiniánových *Digest. Auriga – Zprávy Jednoty klasických filologů* [online]. Praha: JKF, LXII/2, s. 42–66 [cit. 20. 7. 2021]. ISSN 1211-3379. Dostupné z: http://jkf.ff.cuni.cz/images/Cisla/2020/AVRIGA_02_2020.pdf#page=42.

Edice primárních textů

CICERO, Marcus Tullius (1928). *De officiis*. Cambridge: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99033-3.

CICERO, Marcus Tullius (1977). *In Catilinam I-IV: Pro Murena; Pro Sulla; Pro Flacco*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99358-7.

CICERO, Marcus Tullius (1923). *On old age; On friendship; On divination*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99170-5.

LIVIUS, Titus (2020). *History of Rome, Volume VI. Books 23–25*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99727-1.

PLAUTUS, Titus Maccius (2011). *The merchant; The braggart soldier; The ghost; The Persian*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99682-3.

SENECA, Lucius Annaeus (1917). *Epistles. 1-65*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb Classical Library. ISBN 978-0-674-99084-5.

TACITUS, Cornelius (1931). *Histories. Books 4–5. Annals. Books 1–3*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99355-6.

TACITUS, Cornelius (1937). *Annals. Books 4–6, 11–12*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press. Loeb classical library. ISBN 978-0-674-99345-7.

Použité zkratky

PMČ – Příruční mluvnice češtiny

NESČ – Nový encyklopedický slovník češtiny

TLL – Thesaurus linguae latinae

Cic. *Catil.* – Marcus Tullius Cicero, *In Catilinam*

Cic. *Lael.* – Marcus Tullius Cicero, *Laelius de amicitia*

Cic. *off.* – Marcus Tullius Cicero, *De officiis*

Plaut. *mil.* – Titus Maccius Plautus, *Miles gloriosus*

Sen. *ep.* – Lucius Annaeus Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium*

Tac. *ann.* – Publius (?) Cornelius Tacitus, *Annales*

Zkratky primárních textů jsou citovány podle TLL.